

Міністерство освіти і науки України
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Економічний факультет
Кафедра підприємництва, торгівлі та прикладної економіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**«Підтримка розвитку підприємництва в сучасних
умовах»**

Виконав: студент 4 курсу, групи ПТБД-41
Спеціальності 076 Підприємництво,
торгівля та біржова діяльність
Федорів Остап Ярославович

Керівник: доктор економічних наук,
професор, завідувач кафедри фінансів
Левандівський Омелян Тарасович

Рецензент: доктор економічних наук,
професор кафедри економічної кібернетики
Буртняк Іван Володимирович

м. Івано-Франківськ -2024 рік

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА.....	5
1.1. Поняття підприємництва та основні принципи його здійснення в Україні.....	5
1.2. Складові державної політики у сфері підприємництва.....	12
1.3. Зарубіжний досвід підтримки розвитку підприємництва.....	19
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ.....	30
2.1. Особливості функціонування підприємництва в регіонах України....	30
2.2. Особливості державної фінансової підтримки розвитку підприємництва в Україні.....	35
2.3. Особливості підтримки релокованих підприємств.....	38.
2.4. Аналіз державної реформи розвитку підприємництва.....	45
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПОЛІТИКИ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА.....	50
3.1. Впровадження нових нормативно правових актів для підвищення рівня підтримки розвитку підприємництва.....	50
3.2. Перспективні напрями розвитку підприємництва в сучасних умовах.....	58
РОЗДІЛ 4. СИСТЕМА ОХОРОНИ ПРАЦІ У ПІДПРИЄМНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	65
ВИСНОВКИ.....	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70

ВСТУП

Актуальність теми. Наукові дослідження показують, що структурні зміни в національній економіці та зростання глобалізаційних процесів вимагають відповідних трансформацій у сфері підприємництва. Динамічний розвиток підприємництва є важливим фактором у формуванні конкурентного середовища, збільшенні рівня зайнятості та розвитку середнього класу суспільства. Ці цілі можна досягти шляхом оперативного реагування на зміни у зовнішньому середовищі та підвищенні національної конкурентоспроможності. Досвід розвинених країн показує, що цієї мети можна досягти навіть у умовах економічної нестабільності через реалізацію збалансованої державної політики, спрямованої на підтримку підприємництва. З урахуванням цього, важливими є підвищення ефективності державних та регіональних програм підтримки розвитку підприємництва.

Значний внесок у розвиток теоретичних і практичних аспектів формування та реалізації окремих складових державної політики підтримки розвитку підприємництва зроблено такими вітчизняними науковцями як: З. Варналій, С. Волосович, Л. Воротіна, В. Гаврилук, О. Ганенко, В. Геєць, Л. Дмитриченко, В. Жук, І. Запатріна, С. Качула, О. Квасниця, М. Кужелев, Л. Лисяк, Ю. Лопатинський, І. Лук'яненко, І. Луніна, І. Лютий, А. Мазаракі, О. Манакова, Н. Поповенко, О. Прутська, Р. Слав'юк, Л. Соколова, Н. Чала, В. Федосов, І. Чугунов, Ю. Ярова, Л. Яценко та іншими.

Незважаючи на значні теоретичні та практичні досягнення в даній сфері, важливим є подальше поглиблення досліджень політики, спрямованої на підтримку розвитку підприємництва. Метою цієї кваліфікаційної роботи є розкриття теоретичних основ та розробка пропозицій з покращення підтримки розвитку підприємництва.

Для досягнення поставленої мети у роботі було необхідно вирішити такі завдання:

- дослідити поняття підприємництва та основні принципи його здійснення в Україні;
- розглянути складові державної політики, спрямованої на підтримку підприємництва;
- провести аналіз особливостей фінансової підтримки розвитку підприємництва в Україні;
- розробити шляхи вдосконалення напрямів підтримки розвитку підприємництва.

Об'єктом дослідження є система підтримки розвитку підприємництва.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні аспекти формування та реалізації політики підтримки розвитку підприємництва.

Для проведення дослідження були використані загальнонаукові та спеціальні методи, зокрема: метод теоретичного узагальнення, структурний та системний методи, дедукція, порівняльний та факторний методи, аналогії та системний підхід, методи аналізу та синтезу. Інформаційна база дослідження включала законодавчі та нормативно-правові акти з питань фінансової політики підтримки розвитку підприємництва, регулювання підприємницької діяльності, статистичні та аналітичні матеріали Державної служби статистики України, монографії, наукові статті вітчизняних та зарубіжних вчених.

Кваліфікаційна робота складається з вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ФІНАНСОВОЇ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА.

1.1. Поняття підприємництва та основні принципи його здійснення в Україні.

Поняття "бізнес" та "підприємництво" часто вживаються як синоніми в сучасній економічній літературі. Також в авторитетних економічних словниках та енциклопедіях можна знайти різні трактування цих термінів, які іноді ототожнюють це поняття [1, 2].

Перший термін «підприємець» з'явився у французькому словнику комерції 1723 року, де він позначав людину, яка бере на себе зобов'язання з виробництва або будівництва [3]. Як наукова концепція, підприємництво було представлено французьким економістом Річардом Кантільйоном [2].

Розуміння сутності підприємництва еволюціонувало з часом. Ряд вчених, таких як Й. Тюнен, Ф. Найт, Д. Макклелланд, Л. Мізес, А. Шاپіро, визначальною рисою підприємця вважали готовність до ризику в умовах невизначеності. Інші, зокрема А. Тюрго та А. Сміт, наголошували на власність на ресурси та засоби виробництва як ключові атрибути підприємця [4, 5].

Й. Шумпетер, П. Самуельсон, П. Друкер, Р. Хізріч розглядали підприємництво через призму інноваційності та новаторства. За Й. Шумпетером, підприємець є новатором, і втрачає цей статус, коли переводити свій бізнес просто у рутинний процес. П. Самуельсон також пов'язував підприємництво з впровадженням нових ідей [6, 7, 4].

Американські економісти К. Макконнелл і С. Брю дав комплексне визначення підприємництва як особливого виду діяльності, що включає ініціативу з'єднання ресурсів у виробничому процесі, прийняття ключових рішень, впровадження інновацій та готовність до ризику [9]. Це визначення залишається актуальним і сьогодні.

У практичній діяльності поняття "підприємництво" і "бізнес", а також "мале підприємство" та "малий бізнес" часто ототожнюються. Однак, для чіткого розуміння різниці між цими термінами, розглянемо думки науковців. Вчені, зазначають, що у вітчизняній науці та практиці широко використовується термін «мале підприємство», яке фактично ототожнюється з малим бізнесом [3].

За визначенням З. Варналія, мале підприємство - це самостійна, систематична, інноваційна діяльність малих підприємств і громадян-підприємців на власний ризик з метою одержання прибутку. У цьому значенні є не тільки кілька критеріїв, а й якісні характеристики, такі як правова незалежність, єдність права власності та управління, повна відповідальність за результати діяльності, невеликий ринок збуту, сімейне ведення справи. Тобто, суб'єктом малого підприємства може бути лише економічно самостійний суб'єкт з правом власності [4].

Щодо спільного поняття "мале підприємство" і "малий бізнес", існують три основні підходи:

"Малий бізнес" є ширшим поняттям, ніж "мале підприємство". Прихильники цієї думки вважають, що порушує відносини між усіма учасниками бізнесу ринку – підприємцями, споживачами, найманими працівниками, державними структурами тощо [5].

У сучасній економіці співіснують мале, середнє підприємство і великий бізнес, які органічно доповнюють один одного. Мале підприємство є найбільш численним і поширеним сектором. Відмінності обумовлені рівнем поділу праці, спеціалізацією, усупільненням виробництва і вибором технологічного типу виробничого процесу [22].

Мале підприємство виявляє свою гнучкість, мобільність та здатність швидко реагувати на зміни ринкової кон'юнктури. Воно є джерелом інновацій, нових ідей та підходів, що забезпечує створення робочих місць та розвиток конкуренції. Малі підприємства часто виступають у ролі

постачальників та субпідрядників для великих компаній, заповнюючи особливі сегменти ринку.

Середнє підприємництво, маючи більші ресурси та можливості в порівнянні з малим, може дозволити собі більш масштабні проекти та інвестиції. Він є основою формування середнього класу, забезпечення стабільності та стійкості економічної системи. Середні підприємства здатні ефективно конкурувати як з малими, так і з великим бізнесом за рахунок його спеціалізації та концентрації на певних напрямках діяльності [27].

Великий бізнес, володіючи значними фінансовими, виробничими та людськими ресурсами, має можливість реалізовувати масштабні проекти, довготривалі інвестиції та виходити на міжнародні ринки. Він є основним двигуном економічного зростання, забезпечує технологічний прогрес та формування інфраструктури. Водночас, великі компанії можуть використовувати ефект масштабу та економії на витратах, що дозволяє їм бути більш конкурентоспроможними [12].

Таким чином, органічне поєднання та взаємодія малого, середнього та великого бізнесу є запорукою ефективного функціонування сучасної ринкової економіки. Кожне з цих секторів, маючи свої особливі риси та переваги, робить високе у забезпечення економічного розвитку, створення робочих місць, задоволення потреб споживачів та підвищення загального добробуту суспільства. Завдання державної економічної політики створити у створенні сприятливих умов для розвитку підприємництва у всіх його формах та забезпечити рівні можливостей для функціонування бізнесу незалежно від його розмірів [31].

Останніми роками питання державної підтримки суб'єктів господарювання привертає все більше уваги. Науковці та практики все більше уваги приділяють питанню державної підтримки суб'єктів господарювання [1, 5]. Це пов'язано з тим, що підприємництво є важливим елементом ринкової економіки, адже без нього не може розвиватися держава. І воно вигідне для розвитку тому, що приносить дохід людям і податки в

державний бюджет. Таким чином виконуються дві основні функції держави: соціальна та економічна функція.

В умовах, коли державна підтримка підприємництва є недостатньо ефективною, ключового значення набуває подальший розвиток та вдосконалення загальної системи державної підтримки підприємців. Державна підтримка підприємництва - це цілеспрямоване створення економічних пріоритетів та правових умов для стимулювання підприємництва в Україні [17].

Якщо держава хоче стимулювати зміну суспільних настроїв, вона має зосередитися на ключових інтересах та цінностях. Вона може стимулювати зміни у суспільній свідомості шляхом формування позитивного ставлення до підприємництва серед усіх класів та груп населення [29]. Необхідним є формування позитивного ставлення до підприємництва серед усіх верств і груп населення.

Громадяни повинні мати можливість робити усвідомлений вибір: стати підприємцем чи залишитися найманим працівником, інвестувати у виробництво чи витратити на особисте споживання. Політика розвинених країн спрямована на це. Конституція України закріплює право кожного на підприємницьку діяльність, яка визнається законом [34].

Підприємство - це організований, самостійний, господарюючий суб'єкт, який виробляє та реалізує продукцію, виконує роботи та надає послуги. Суб'єкт господарювання повинен бути зареєстрований державою відповідно до вимог Закону від 15 травня 2003 року "Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців" [4].

Державна реєстрація фізичних та юридичних осіб-підприємців - це засвідчення факту створення, припинення, набуття або позбавлення статусу підприємця, а також вчинення інших реєстраційних дій шляхом внесення відповідних записів до Єдиного державного реєстру.

Підприємницька діяльність здійснюється відповідно до загальних принципів господарювання та спеціальних принципів підприємництва в Україні.

Загальними принципами господарювання є:

- забезпечення економічної багатоманітності та рівного захисту державою всіх суб'єктів господарювання;
- свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом;
- вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України;
- обмеження регулювання економічних процесів з боку держави у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки та добросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності;
- захист навколишнього середовища, проживання населення;
- захист прав споживачів;
- соціальна та державна безпека;
- захист товаровиробника;
- заборона незаконного втручання у господарські процеси з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб [41].

До спеціальних принципів господарської діяльності належать.

- право підприємців на вільний вибір видів підприємницької діяльності, які не заборонені законом (види підприємницької діяльності, що підлягають ліцензуванню, та види підприємницької діяльності, підприємництво в яких забороняється, визначаються виключно законом);
- право самостійно розробляти план своєї діяльності, вибирати постачальників і споживачів своєї продукції, збирати матеріали, технології, кошти та інші види ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлювати ціни на свою продукцію та послуги відповідно до закону;
- зобов'язання забезпечувати належні та безпечні умови праці, своєчасну виплату заробітної плати на рівні не нижче встановленого законом

мінімального розміру, а також соціальні гарантії, такі як соціальне та медичне страхування;

- право на комерційний розрахунок та комерційні ризики - суб'єкти господарювання самостійно несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями, пов'язаними з їх господарською діяльністю;

- право вільно розпоряджатися прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом;

- право самостійно здійснювати зовнішньоекономічну діяльність; право використовувати належну підприємцю частку валютної виручки на власний розсуд" [32].

З 1 січня 2018 року застосовується нова класифікація підприємств, яка поділяє їх на мікропідприємства, малі, середні та великі підприємства, як це визначено у статті 2 Закону "Про бухгалтерський облік" [5].

Таблиця 1.1

Визначення категорій підприємств

Категорія підприємства	Критерії оцінки зарік, що передують звітному		
	Балансова вартість активів, євро	Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг), євро	Середня кількість працівників, осіб
Мікропідприємства	До 350 тис.	До 700 тис.	До 10
Малі	До 4млн	До 8 млн	До 50
Середні	До 20 млн	До 40 млн	До 250
Великі	Понад 20 млн	Понад 40 млн	Понад 250

Підприємства, що працюють в умовах війни, можна класифікувати на кілька основних видів з науково обґрунтованої точки зору експерта. Перший вид - це підприємства, діяльність яких спрямована, на задоволення військових потреб. Це можуть бути підприємства, що працювали у військовому секторі раніше або ті, що перепрофілювались. Зараз такі підприємства отримують великі замовлення від держави для забезпечення потреб Збройних Сил України. Основні проблеми цих підприємств полягають у швидкому масштабуванні внутрішніх процесів, виробництва, залученні людських ресурсів та організації безпечної логістики. Вони також стикаються з викликами, пов'язаними з конфіденційністю своєї роботи та швидким залученням ресурсів у необхідній кількості [7].

Другий вид підприємств - це ті, яким довелося перенести своє виробництво, перемістити працівників та всі процеси в інше місце, здійснити релокацію. Це особливо стосується ІТ-компаній, а також підприємств, що надають послуги або займаються виробництвом. Вони змушені змінювати місце перебування працівників та місце виробництва для продовження своєї діяльності. Ці зміни є дорогими та за часом затратними але для багатьох компаній це стало єдиним варіантом виживання. Основною проблемою таких підприємств є логістика виробництва, засобів та майна, об'єднання працівників, їх підтримка та адаптація до нових умов, пошук нових ринків збуту та зміна логістичних ланцюжків постачання [19].

Третій вид підприємств - це ті, що залишились у вразливих регіонах та продовжують працювати в складних умовах, окупації та під загрозою обстрілу. Для компаній, що надають послуги або мають гнучке виробництво, можливим є перенесення процесів в інше місто або країну. Але для підприємств, виробництво яких напряму залежить від місця перебування, переїзд є неможливим. До таких підприємств відносяться ферми, заводи металургійної та машинобудівної галузей, лісообробні підприємства та інші. Власники таких підприємств змушені зробити вибір між продовженням роботи в небезпечних умовах та повним закриттям і банкрутством. Ті, хто

обирають продовження роботи, стикаються з неймовірними ризиками та прямою загрозою життю. Основними проблемами для них є забезпечення умов для працівників, гнучкий ризик-менеджмент та розробка сценаріїв комунікації з загарбниками у випадку окупації. Крім того, постає етичне питання, оскільки підприємство може продовжувати забезпечувати громаду (робочі місця, місцеві податки, продукти або одяг), але водночас допомагати окупантам, безпосередньо або опосередковано [18].

Четвертий вид підприємств - це нові підприємства, що створюються на відносно безпечній території для підтримки економіки, задоволення дефіциту певних продуктів, соціальної підтримки спільноти або з метою отримання прибутку. Багато людей втрачають роботу, а підприємці - свій бізнес. Проте потреба людей у засобах існування та підтримці економіки змушує до відновлення робочих процесів [11]. Такі компанії стикаються з проблемами пошуку ресурсів, каналів збуту, нових працівників та фінансування, а також з військовими ризиками, майбутньою потребою у переїзді та нестабільністю. Всі ці підприємства характеризуються гнучкістю та швидкістю у прийнятті рішень, якісним ризик-менеджментом та чіткою побудовою логістичних ланцюжків.

1.2. Складові державної політики у сфері підприємництва.

У період останнього десятиліття в Україні склалися сприятливі умови для розвитку приватного бізнесу завдяки економічному середовищу та прийняттю низки законодавчих актів. Розвиток інституту підприємництва в Україні розпочався з моменту приватизації та одночасного зняття законодавчих обмежень на підприємницьку діяльність [19]. Економічне зростання сприяло становленню малого та середнього бізнесу, який у цей період мав значні переваги та позитивно вплинув на розвиток економіки країни в цілому.

Однак воєнна агресія рф зруйнувала план розвитку підприємництва. Починаючи з 24.02.2022 року, військові дії агресора на території України

спричинили значне пошкодження житлової нерухомості та нежитлової інфраструктури на Сході та в деяких районах північної та південної території України [23]. Відбулася масова зупинка роботи суб'єктів малого і середнього підприємництва, великих підприємств та компаній як на території бойових дій, так і на прилеглих територіях. Це призвело до розриву ланцюгів постачання сировини та матеріалів, пошкодження або блокування транспортних шляхів, різкого падіння попиту на продукцію та міграцію робочої сили за кордон [4]. Як результат, виникли значні проблеми у сфері підприємницької діяльності.

Втрата людського капіталу та руйнування інфраструктури, особливо енергетичної, зумовили подальший спад економіки у 2022 році та гальмування її відновлення. Високий рівень ризиків та невизначеності зберігається і сьогодні, що значно ускладнює роботу державного та приватного секторів [5]. Проте макрофінансову стабільність держави підтримує значну фінансову міжнародну допомогу, яка надходить в Україну.

Через дефіцит електроенергії переважна більшість підприємств малого і середнього підприємництва скоротили виробництво та змінили графік роботи, що призвело до значного зростання їх виробничих витрат. Варто зазначити, що в результаті повномасштабної війни значно зріс попит на кредитні ресурси з боку підприємницьких структур [40]. Держава сприяє кредитуванню підприємницького сектора, покращуючи умови участі в урядових програмах, особливо в агросекторі та критично важливих сферах бізнесу. Банки продовжують підтримувати підприємницький сектор, впроваджуючи різноманітні програми кредитних канікул, пільгових ставок та тарифів на банківські продукти [17].

Сьогодні українське підприємництво стикається з серйозними проблемами, зокрема:

1. Воєнні дії на території України та руйнування підприємницької інфраструктури.

2. Обмеження фінансових можливостей через швидке податкове навантаження на суб'єкти малого і середнього підприємництва в існуючій системі оподаткування.

3. Недостатня фінансова підтримка розвитку малого і середнього підприємництва.

4. Недосконалість інформаційного та консультаційного забезпечення, брак кваліфікованого персоналу.

5. Обмежений доступ до ресурсів та проблеми з реалізацією готової продукції.

Планування реформування сектору підприємництва до початку війни мало потенційно досягти позитивного результату. Передбачалося надання значної доступної державної допомоги при формуванні стартового капіталу, пом'якшення оподаткування шляхом надання спеціальних податкових пільг та проведення прискореної амортизації [33]. Уряд планував подолати існуючі проблеми за допомогою вдосконалення фінансово-кредитної політики, залучення приватних та іноземних інвестицій, банківського кредитування малого та середнього бізнесу та зниження відсоткових ставок за кредитами, але війна нажаль внесла свої негативні корективи.

Позитивним фактором розвитку підприємництва є зростання рівня мотивації, незважаючи на складне середовище в країні. Відкриваючи власну справу, підприємці самореалізуються, стають фінансово незалежними і прагнуть отримати перемогу. Багато суб'єктів підприємництва, які бажають працювати, перемістилися з окупованих територій України в західні регіони і успішно розпочали або продовжили свою підприємницьку діяльність [32].

Загалом, після перемоги в Україні відкриваються великі перспективи для розвитку підприємництва. Правильна політика державної підтримки та бажання підприємців працювати можуть за короткий час перетворити країну на потужний центр розвитку бізнесу центрі в Європі [35].

Війна росії проти України має негативні наслідки для економічного стану нашої країни в цілому, а також для діяльності та розвитку української

економіки зокрема. За даними опитування Європейської Бізнес Асоціації, у березні 42% підприємців припинили роботу, близько третини призупинили роботу, але планують відновити, лише 13% малих і середніх підприємств повністю працювали. Проте, за другу хвилю опитування 2023 року, кількість безробітних серед представників бізнесу зменшилася з 42% до 26%, 17% вже повернулися на роботу, а ще 23% готувалися поновитися. Також збільшилася кількість підприємців, що працюють у повному обсязі - з 13% до 20%. За два місяці війни динаміка реєстрації нового бізнесу наблизилася до 50% від довоєнного періоду квітня 2021 року, а до середини травня цей показник вже зріс до 70%.

Ці дані свідчать про те, що подальший розвиток малого та середнього підприємництва в Україні потребує активної державної підтримки. Для цього необхідно поєднати та координувати різні форми, методи та засоби державного регулювання та підтримки, такі як зменшення податкового тиску, розвиток кредитних відносин між підприємствами та банками, реалізація державних програм підтримки та фінансування підприємств, створення ефективного механізму консультативно-інформаційної підтримки, удосконалення нормативно-правової бази у сфері підприємництва [43].

Ураховуючи складні умови, держава повинна використовувати всі доступні важелі регулювання та розробляти нові програми підтримки та стимулювання вітчизняної економіки. Активне втручання державних органів в економіку України з метою підтримки розвитку підприємництва є важливим критерієм для подальшого розвитку та зростання макроекономічних показників в цілому [12]. В такій ситуації перед урядом стоїть завдання розробки та реалізації ефективною державною політики зі стимулювання розвитку підприємництва, включаючи створення сприятливого середовища для його підтримки та функціонування [19].

Закон України "Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні" визначає правові та економічні засади державної політики у цій сфері. Розвиток підприємництва відіграє важливу

роль у економічному розвитку країни, забезпечуючи надходження податкових платежів до бюджету, створення робочих місць та внесок у ВВП [27].

Державна підтримка означає, насамперед, цілеспрямоване формування державними структурами відповідних прямих і непрямих засобів підтримки бізнесу [37]. Пріоритети державного регулювання та підтримки розвитку підприємництва в умовах воєнного часу вимагають переходу від прямої адміністративної підтримки до формування сприятливого економічного та соціального середовища, вдосконалення механізмів та засобів стимулювання розвитку суб'єктів господарювання [18].

Малий бізнес важливу роль в економіці країни за рахунок своєї гнучкості, мобільності та здатності швидко реагувати на зміни ринкових умов. Для успішного функціонування та отримання доходу мали підприємства мають постійно вдосконалюватися та впроваджувати інновації. Тому актуальним завданням є створення сприятливих умов для розвитку малого бізнесу в Україні та стимулювання його інноваційної активності [1].

Інновації можна розглядати як процес впровадження нових продуктів, технологій, методів організації та управління, або як результат цього процесу - нові товари, послуги, підходи. Розмір підприємства має значний вплив на його інноваційну діяльність, зокрема, малі та великі компанії мають різну швидкість прийняття рішень, ставлення до ризику, розподіл ресурсів, бізнес-моделі тощо [13].

Малі інноваційні підприємства є елементом підприємницького сектора зі своїми особливостями та функціями. Вони сприяють формуванню інноваційної поведінки та культури в економіці [1]. Розвиток інноваційної діяльності малого бізнесу є ключовим фактором забезпечення конкурентоспроможності економіки країни на світовій арені [1].

В Європейському Союзі підтримка інноваційного потенціалу малого і середнього бізнесу є одним із головних напрямів державної політики.

Розширеними інструментами є надання грантів, пільгових кредитів, консультативної та інформаційної підтримки через мережу інкубаторів [19].

На жаль, в Україні частка високотехнологічного сектору в економіці є невеликою - лише 0,5% ВВП та зайнятості. Хоча це підприємство є найбільш інтенсивним у виробництві продукції та здійсненні інновацій [15].

Ефективними інноваційними структурами для малого бізнесу є технопарки, технополіси, інноваційні бізнес-інкубатори, наукові та науково-технологічні центри. Вони створюють сприятливі умови для діяльності інноваційних підприємств за рахунок надання виробничих площ, обладнання, консалтингових послуг. Протест в Україні розвиток таких структур стягується законодавчою невизначеністю та відсутністю чіткої державної політики [13].

Основними причинами низької інноваційної активності малих підприємств в Україні є поява економічних стимулів, обмежене бюджетне фінансування, недосконалість інституційного середовища, несформованість інноваційної інфраструктури, слабка співпраця між освітою, наукою та бізнесом [19].

Для підвищення інноваційної активності малого підприємництва необхідно стимулювати з боку держави, особливо у пріоритетних галузях – туризмі, медицині, ІТ, сільському господарстві. Важливими завданнями також є реалізація спеціальної програми інноваційного розвитку, формування інфраструктури, налагодження співпраці між науковими закладами та підприємствами, розробка ефективних механізмів фінансування інновацій [8].

Без впровадження інновацій мале підприємство не може бути конкурентоспроможним та стати надійною основою для розвитку економіки та покращення соціально-економічного стану в країні. Тому створення сприятливих умов для інноваційної діяльності малих підприємств має бути одним із ключових пріоритетів державної політики. [17]

Крім того, для ефективного розвитку інноваційної діяльності малого бізнесу необхідний ряд проблем, які сприяють впровадженню інновацій. Таким чином, це низька сприйнятливість підприємницького сектора до інновацій, нестача або некомпетентність менеджерів у сфері управління інноваціями, недосконалість інноваційної інфраструктури [24].

Досвід розвинених країн показує, що важливу роль у стимулюванні інноваційної активності успішно створює різноманітна структура підтримки інноваційного підприємництва - інноваційних центрів, центрів трансферу технологій, індустриальних парків тощо. Державна політика цих країн спрямована на формування сприятливого середовища для науково-технологічного розвитку [1].

Ще одним фактором інноваційного розвитку малого бізнесу є доступ до фінансових ресурсів. Малі підприємства часто стикаються з труднощами в отриманні кредитів чи залучення інвестицій для реалізації інноваційних проектів. Тому необхідно розробити дієві механізми фінансової підтримки інноваційної діяльності, такі як пільгове кредитування, надання грантів, залучення венчурного капіталу, створення спеціалізованих фондів [3].

Не меншим аспектом є розвиток людського капіталу та підвищення інноваційної культури в суспільстві. Для цього необхідно модернізувати систему та професійну підготовку з акцентом на формуванні креативного мислення, підприємницьких навичок, цифрових компетенцій. Також необхідно популяризувати інноваційну діяльність, поширювати успішні практики та історію, заохочувати співпрацю між бізнесом, наукою та освітою [4].

В умовах глобальних викликів, таких як пандемія COVID-19, цифрова трансформація, кліматичні зміни, роль інновацій у малому бізнесі лише зростає. Впровадження нових технологій, бізнес-моделей, продуктів та послуг дозволяє малим підприємствам адаптуватися до мінливих умов, розмістити нові ринкові ніші, ефективніше використовувати ресурси.

Інноваційна активність також сприяє підвищенню стійкості та конкурентоспроможності малого бізнесу в довгостроковій перспективі [5].

Отже, розвиток інноваційної діяльності підприємництва є комплексним завданням, яке потребує узгоджених зусиль держави, підприємців, науково-освітньої сфери та громадянського суспільства. Створення сприятливого інституційного середовища, розбудова інноваційної інфраструктури, забезпечення доступу до фінансування, розвиток людського капіталу та інноваційної культури – все це сприяє перетворенню малого бізнесу на драйвер інноваційного розвитку економіки України.

1.3. Зарубіжний досвід підтримки розвитку підприємництва

Вивчення іноземного досвіду стає все більш важливим для України в умова інтеграційних процесів. У країнах з розвинутою ринковою економікою пріоритет надається підтримці малих та середніх підприємств залежно від виду економічної діяльності [17].

Малий бізнес відіграє ключову роль у формуванні ринкової економіки та стимулює не лише економічний, а й соціальний розвиток країни. Він сприяє становленню середнього класу та зменшує залежність від влади, великого бізнесу та олігархічних структур. У країнах Європи малий бізнес є основою економіки і представлений практично в усіх її сферах [32].

У структурі економіки країн ЄС малий бізнес займає провідні позиції за рахунок своїх переваг, таким як швидка адаптація до змін ринку, гнучкість, конкурентоспроможність та оперативна реакція на потреби споживачів. Він складає значну частину соціально-економічного розвитку Європи, забезпечуючи понад 20 млн підприємств, 57% загального обороту, 53% додаткової вартості та близько 70% зайнятості [2].

У світовій практиці підприємства поділяються на малі, середні та великі. Єдиного визначення поняття «малий бізнес» не існує, кожна країна має підхід до класифікації, зумовлених історичними особливостями, рівнем

економічного розвитку, галузевою структурою та національними умовами. Для віднесення підприємств до сектору малого бізнесу досліджуються різні критерії, такі як чисельність працівників, обсяг річного доходу, вид діяльності, прибуток, активи, статутний капітал. Це дозволяє ефективніше спрямовувати ресурси на підтримку тих груп підприємств, які справді їм потребують [3].

Частка малого та середнього бізнесу у ВВП розвинених країн є значною. Наприклад, у Німеччині вона перевищила 50%, у США та Японії – 60%. Польща, маючи схожі з Україною стартові умови з 90- років минулого століття, змогла досягти значного економічного зростання за рахунок розвитку малого підприємництва [3].

Основні механізми регулювання та підтримки малого бізнесу включають в Європу зміцнення єдиного внутрішнього ЄС, усунення адміністративних бар'єрів та уніфікацію законодавчої бази для поглиблення ринку економічного співробітництва [4].

Унікальна система підтримки малого бізнесу в Європі почала формуватися в 70-х роках минулого століття. Були запроваджені заходи щодо усунення адміністративних перешкод, внесені зміни до податкового законодавства, умов фінансування та соціальної політики держави [4].

Європейські дослідження виявили значний потенціал малих підприємств та важливість створення сприятливих умов для нових спроб створення підприємництва, навіть після невдалих спроб. Їх положення були враховані в Багаторічній програмі, в рамках якої було реалізовано 11 проектів [4].

Державне регулювання малого бізнесу в Європі розвивається через законодавство, розробку та реалізацію цільових програм фінансового, технологічного, інформаційного та кадрового сприяння[5]. Підтримка малого бізнесу в Європі розвивається як на рівні держав, так і через спеціальні програми під егідою ЄС. Фінансування заходів здійснюється зі Структурних

фондів Євросоюзу, таких як Фонд регіонального розвитку та Соціальний фонд [5].

У Німеччині понад 95% усіх суб'єктів господарювання належать до малого та середнього бізнесу. Найдрібніші підприємства (1-9 осіб) та малі (10-19 осіб) становлять близько 35% від загальної кількості, а середні (20-249 осіб) – решту, забезпечуючи роботою близько 70% працездатного населення [6].

Важливо відзначити, що в Німеччині саме малі підприємства, а не великі корпорації, є основними роботодавцями та двигунами створення нових робочих місць. Понад 85% молодих людей починають свою трудову кар'єру в малому бізнесі або засновуючи власну справу [1]. Це свідчить про значний внесок малого підприємництва у вирішенні проблем зайнятості та соціалізації молоді.

Секрет успіху малого бізнесу в Німеччині відбувається у всебічній інституційній, технологічній та фінансовій підтримці з боку держави та спеціалізованих структур. Дрібні підприємці об'єднані в ремісничі палати, а більші обов'язково належать до регіональних торгово-промислових палат. Ці організації беруть активну участь у формуванні бюджетів, розвитку інфраструктури, підготовці проектів та наданні комплексної підтримки малого та середнього бізнесу [3].

Частка малого та середнього бізнесу в загальному обсязі виробництва Німеччини становить близько 38%, а в структурі ВВП - 40,7% [3]. Це вказує на важливу роль цього сектора в економіці країни. Малі та середні підприємства домінують не лише у сфері послуг, але й у переробній промисловості (98,5%), енергопостачання (98,4%) та будівництві (99,5%) [3]. Саме вони є основою конкурентоспроможності великих німецьких компаній на міжнародних ринках.

Стрімкий розвиток малого бізнесу в Німеччині був обумовлений переходом від фордистської моделі масового виробництва до гнучких систем створення додаткової вартості. Це позначало відмову від випуску

стандартизованої продукції великими партіями на продаж дрібносерійного виробництва диверсифікованих товарів, орієнтованих на мінімальний попит [4]. Такий підхід вимагає тісної кооперації між кінцевим виробником та численними малими постачальниками комплектуючих, робіт і послуг.

Отже, досвід Німеччини переконливо доводить, що малий бізнес є не просто доповненням до великих корпорацій, а самостійним потужним драйвером економічного розвитку. Він забезпечує зайнятість, розвиток інноваціям, гнучко реагує на зміни ринку та формує здорове конкурентне середовище.

Ключовими факторами успіху малого підприємництва в Німеччині є ефективна система державної підтримки, розвинена інфраструктура, доступ до фінансування та тісна співпраця з великим бізнесом. Важливу роль гравців мають також професійні об'єднання підприємців, такі як торгово-промислові палати, що надають комплексну підтримку своїм членам [29].

Для України, яка прагне розбудувати сучасну конкурентоспроможну економіку, досвід Німеччини у сфері розвитку малого бізнесу має стати цінним орієнтиром. Необхідно створити сприятливе інституційне середовище, спростити регуляторні процедури, покращити доступ до фінансування та розбудувати ефективну інфраструктуру підтримки малого підприємництва [11].

Особливу увагу слід приділити налагодженню співпраці між малим і великим бізнесом, зокрема через механізми субконтрактації та аутсорсингу. Це дозволяє сформувати потужні виробничі ланцюжки та підвищити конкурентоспроможність вітчизняних товарів на внутрішньому і зовнішньому ринках [11].

Не менше є стимулювання інноваційної активності малих підприємств, їх залучення до реалізації науково-технічних програм та проектів. Адже саме малий бізнес, завдяки своїй гнучкості та адаптивності, здатен швидко впроваджувати новітні технології та комерціалізувати наукові розробки [37].

Розвиток малого підприємництва має стати одним із стратегічних пріоритетів державної економічної політики України. Адже саме цей сектор забезпечений стале економічне зростання, створення нових робочих місць, інноваційний розвиток та підвищення добробуту громадян. Використовуючи кращий світовий досвід та враховуючи національну специфіку, Україна має всі шанси відновити малий бізнес на потужний драйвер модернізації та європейської інтеграції своєї економіки [19].

Розвиток малого та середнього бізнесу (МСБ) є ключовим фактором економічного зростання та соціальної стабільності в багатьох країнах світу. Особливо цікавим є досвід Німеччини, де малі та середні підприємства не тільки створюють робочі місця, а й активно залучаються до інноваційної діяльності [42].

Німеччина приділяє значну увагу розвитку інноваційного малого бізнесу. Для цієї країни створено розгалужену інфраструктуру підтримки, що включає консультаційні пункти при Палаті промисловості і торгівлі, комісії стимулювання технологічного трансферу, технопарки, дослідні інститути [42]. Держава надає пільгові кредити, дотації, спеціальні низькі ціни на оренду офісів для малих інноваційних підприємств. Це робить витрати малого бізнесу значно меншими за рахунок великих компаній [2].

Такий підхід виявляється вигідним як для самих підприємств, так і для держави. Малі інноваційні фірми забезпечують необхідну підтримку для розвитку, а держава залучає іноземні інвестиції у високотехнологічні галузі. також, останніми роками спостерігаються значущі американські, шведські та японські інвестиції в німецькі малі та середні науково-дослідні підприємства [2].

Іншим інструментом підтримки МСБ у світовій практиці є надання державних гарантій за кредитами. Наприклад, в Канаді малий бізнес може отримати позику до 250 тис. доларів на 10 років під 2-3% річних. Федеральний уряд частково компенсує витрати за такими позиціями, полегшуючи доступ малого бізнесу до фінансування [3].

У Південній Кореї державні витрати спрямовуються на надання пільгових кредитів малому бізнесу (до 8 років під ставку на 2,5-3% нижче банківської), розробку та впровадження нових технологій та поповнення обігових коштів [32]. В Японії малі підприємства можуть отримати позиції під 2-4% для розвитку кооперативної діяльності, впровадження нових технологій, придбання транспорту тощо [32].

Сінгапур пропонує кредити для МСБ під 5% річних на термін до 4 років та під 6,5% на довший період. Кредитно-банківська система цієї країни об'єднує близько 700 різних фінансових установ, що забезпечують широкий доступ малого бізнесу до фінансових ресурсів [32].

У Китаї важливу роль у підтримці МСБ здійснює державна інформаційна служба CSMEО, створена у 2001 році. Вона надає консультаційні послуги з питань діяльності малого та середнього бізнесу через Інтернет, охоплюючи всі регіони країни. CSMEО інформує підприємців про стан ринку праці, зміни законодавства, наукові досягнення тощо [4].

Пріоритетом діяльності китайського Управління з розвитку МСБ є сприяння їх виходу на міжнародні ринки. Для цього надається комплексна підтримка: компенсація витрат на виставку, сертифікацію, оформлення прав інтелектуальної власності, інформаційне забезпечення, юридичні консультації, навчання персоналу тощо. Крім того, в Китаї функціонує широка мережа центрів підтримки МСБ, які надають безкоштовні аудиторські, освітні, юридичні та технологічні послуги [4].

Досвід країн Східної Європи, зокрема Польщі, також заслуговує на увагу. З середини 1990-х років уряд Польщі підтримує розвиток МСБ, надаючи консультації, активно полегшуючи доступ до фінансування та сприяючи експортній діяльності [6].

Сьогодні Польща дотримується принципу «think small first» («спочатку подумай про малих»), що означає пріоритетність інтересів МСБ при прийнятті політичних та законодавчих рішень. Цей підхід вимагає

врахування потреб малого бізнесу на всіх етапах – від розробки законів до реалізації економічної політики [7].

Податкова система Польщі також покращує розвиток МСБ. Крім того, у 2019 році для багатьох малих підприємств податок на прибуток було знижено до 9% . Хоча програми підтримки, охоплюють не всі малі підприємства, вони надають суттєву допомогу на різних етапах їх розвитку [7].

Цікавим є польський підхід «Другий шанс» («другий шанс»), який передбачає швидке відновлення бізнесу для чесних підприємців, що зазнали банкрутства. Це дозволяє зменшити страх невдачі та стимулює підприємницьку активність [7]. Підсумовуючи, можна зазначити, що в розвинутих країнах малий бізнес робить ключову роль у створенні робочих місць.

Для України особливо корисним може бути досвід Польщі та Німеччини. З Польщі варто закріпити принцип важливості малого бізнесу при прийнятті державних рішень та гнучку податкову політику. Німецька практика надання всебічної інституційної, технологічної та фінансової підтримки новоствореним та інноваційним підприємствам, а також розвинена система професійних об'єднань (ремісничих та торгово-промислових палат) може стати орієнтиром для реформ [7].

Більшість експертів сходяться на думку, що розвиток МСБ є необхідною умовою модернізації економіки України та формування потужного середнього класу. Однак для цього необхідно лише декларувати підтримку, а й реально впроваджувати кращі світові практики за критерієм національної специфіки.

Це забезпечує створення сприятливого регуляторного середовища, зменшення податкового навантаження, розбудову інфраструктури підтримки (бізнес-інкубаторів, технопарків, консультаційних центрів тощо), покращення доступу до фінансування та розвиток підприємницьких

компетенцій. Не менше є стимулювання інноваційної активності, кооперації та виходу на зовнішні ринки [16].

Більш комплексний підхід до розвитку МСБ дозволить Україні повною мірою розкрити підприємницький потенціал нації та побудувати конкурентоспроможну економіку, інтегровану в глобальні ланцюги створення додаткової вартості. А це, у свою чергу, стане запорукою сталого зростання, створення якісних робочих місць та підвищення добробуту громадян [33].

Сполучені Штати Америки є країною з найвищим рівнем підприємницької активності у світі. Процвітання малих і середніх підприємств у США значною мірою зумовлене адекватною державною підтримкою. Ще в 1953 році Конгрес США створив Адміністрацію підприємництва (SBA) як федеральне агентство, яке має представництва в усіх регіонах і містах та співпрацює як з державними установами, так і з ринковими структурами з метою реалізації державної політики, спрямованої на підтримку підприємництва через різні програми (фінансова допомога, навчання, доступ до ресурсів і державних замовлень, просування експорту тощо). Наприкінці 80-х - на початку 90-х років уряд США через Конгрес прийняв низку законів та поправок до них. Ці закони відобразили фундаментальні зміни в науково-технічній політиці держави США.

Стрімке зростання підприємництва в США стало можливим завдяки зменшенню державного втручання в бізнес та його всебічній підтримці. Майбутні лідери бізнесу формуються шляхом природного відбору. Процес реєстрації нової компанії максимально спрощений, займає лише один день і коштує від 5 до 10 доларів США [38].

США мають великий досвід у створенні "бізнес-інкубаторів" для допомоги у створенні нового бізнесу. Їх ефективність дуже висока. Інкубатори фінансуються за рахунок федеральних грантів, коштів державних і муніципальних органів влади, допомоги промислових компаній і навчальних закладів, а також орендної плати і відсотків від продажів, які

сплачують підприємці (які виходять з інкубатора і успішно ведуть свій бізнес) [34].

Важливим аспектом державної підтримки МСП є політика податкового стимулювання МСП. У США не існує спеціального податкового режиму для МСП. Всі підприємства зобов'язані вести повний бухгалтерський облік для того, щоб розрахувати свій прибуток для цілей оподаткування. Однак існують спеціальні положення для МСП, які поступово спрощують процедури обліку та звітності щодо оподаткованого прибутку [27].

Наступним видом підтримки є кредитні гарантії. Саме ця форма підтримки дозволяє мобілізувати ресурси та розвивати підприємницьку ініціативу. Існуючі програми кредитної підтримки розвитку підприємництва в США діють вже понад 50 років [27]. Адміністрація підприємництва (SBA) реалізує різні кредитні програми через комерційні банки та інші кредитні установи, а роль SBA полягає в гарантуванні 75-80% кредитів, які МСП отримують від кредитних установ на умовах SBA.

У багатьох країнах-членах ЄС визначення національної політики розвитку МСП є основою національної економічної політики. Відповідно до цього принципу детермінованості сфери економічної діяльності, кожна країна має свої особливості підтримки розвитку підприємництва на різних рівнях економічної системи [15]. Це підтверджує Європейська хартія підприємництва, прийнята у 2000 році. Країни, що підписали Хартію, взяли на себе зобов'язання зосередити увагу на наступних напрямках: освіта та підготовка людських ресурсів, створення сприятливих умов для швидкого розвитку підприємництва, забезпечення доступу МСП до сучасної інформації та технологій, а також створення відповідної правової та податкової бази для сприяння розвитку МСП[15].

3 жовтня 1991 року в Італії діє закон про заходи щодо сприяння модернізації та розвитку МСП. Щороку з бюджету виділяються кошти на дослідження і розробки малих підприємств, технологічну модернізацію, навчання персоналу, впровадження систем управління якістю виробленої

продукції, ефективну підтримку на зовнішніх ринках та інші напрямки, що стимулюють розвиток малих підприємств. Особлива увага приділяється депресивним регіонам [17]. Пільговий податковий режим також надається фінансовим компаніям, створеним для модернізації малих і середніх підприємств. 5% приросту інвестицій у кожному фінансовому році звільняється від оподаткування. Від сплати ПДВ в Італії звільняються такі компанії: експортери товарів, компанії, що надають міжнародні послуги та пов'язані з ними операції, страхові компанії, медичні та поштові послуги, операції з золотом та іноземною валютою. Поряд з пільговим оподаткуванням, італійська система державної підтримки МСП також включає цільові субсидії та пільгові кредити [17].

Великобританія має ефективну систему підтримки МСП. За розвиток МСП на національному рівні відповідає Міністерство торгівлі та промисловості, у складі якого функціонує спеціальне агентство з підтримки та розвитку МСП - Служба підприємництва (SBS), що має регіональні представництва на місцях. При міністерстві діє Стратегічна рада з питань МСП [34].

Кількість малих підприємств в Польщі чітко зростає протягом останнього десятиліття. Основними секторами підприємництва є оптова та роздрібна торгівля, послуги, будівництво, промислове виробництво та охорона здоров'я. Відмінною рисою польського підприємництва є те, що 40% новостворених підприємств засновані жінками.

Стратегічні документи Польщі та система регулювання МСП визначаються її функціонуванням в рамках ЄС. Концепції, прийняті в документах щодо сприяння підприємству, відповідають таким інструментам ЄС, як Лісабонська стратегія та Закон про МСП. У Польщі немає єдиного документа, присвяченого політиці у сфері підприємництва. Основна підтримка підприємництва в Польщі надходить з фондів ЄС, спеціально призначених для підтримки МСП (компетентне Міністерство регіонального розвитку) [38].

Національна стратегія розвитку МСП зосереджується на наступних питаннях: підвищення інноваційності МСП, посилення розвитку МСП у східному регіоні, вдосконалення системи освіти та навчання для МСП, полегшення фінансування підприємництва, дерегуляція економіки та мінімізація бюрократичних процедур, а також сприяння експортній діяльності МСП.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФІНАНСОВОЇ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

2.1 Особливості функціонування підприємництва в регіонах України.

Малі підприємства - це особливий сектор ринкової економіки, який є основою дрібносерійного виробництва, забезпечує швидке відшкодування виробничих витрат, сприяє збільшенню свободи ринкового вибору, забезпечує насичення ринку товарами, послугами та додатковою зайнятістю, сприяє послабленню монополізму в економіці. Вони визначають ступінь економічної свободи (вільний доступ до інформації, ресурсів і ринків), обсяг сукупного попиту, рівень розвитку ринку, конкуренції, стабільність національної валюти, податкової системи, рівень доходів і домінування певних ідеологій.

Сьогодні МСП відіграють важливу роль у ринковій економіці. Це пов'язано з тим, що вони є тією економічною основою, яка здатна протистояти монополістичним структурам і контролювати зростання цін. Мале підприємництво збалансовує інтереси учасників ринку, формує всі його сегменти та диверсифікує продукцію і послуги. Тому підтримка функціонування та розвитку підприємництва є природною та необхідною.

Мале підприємництво швидко реагує на зміни ринкового середовища та забезпечує необхідну гнучкість, що призводить до швидкого економічного розвитку. Ця особливість малих підприємств є особливо важливою в сучасних умовах, враховуючи процеси швидкої індивідуалізації та диверсифікації споживчого попиту, прискорення науково-технічних процесів і розширення номенклатури та асортименту вироблених товарів, робіт і послуг. У зв'язку з відсутністю можливості ведення бухгалтерського обліку на тимчасово окупованих територіях Автономної Республіки Крим, м. Севастополя, Донецької та Луганської областей, кількість суб'єктів підприємництва в Україні у 2014 році змінилася. За даними Державної служби статистики України [2], у 2015-2016 роках кількість малих

підприємств, як юридичних осіб, так і фізичних осіб-підприємців, зменшилася через військові дії на сході країни та загальну економічну кризу (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Динаміка кількості, складу та структури суб'єктів підприємництва в Україні за 2012–2021 роки

Роки	Малі підприємства		Фізичні особи-підприємці		Усього суб'єктів підприємництва	
	кількість	частка, %	кількість	частка, %	кількість	частка, %
2012	344 048	21,5	1 235 192	77,2	1 600 127	100,0
2013	373 809	21,7	1 328 743	77,2	1 722 070	100,0
2014	324 598	16,8	1 591 160	82,4	1 932 161	100,0
2015	327 814	16,6	1 630 878	82,6	1 974 318	100,0
2016	291 154	15,6	1 559 161	83,6	1 865 530	100,0
2017	322 920	17,9	1 466 803	81,3	1 805 059	100,0
2018	339 374	18,4	1 483 716	80,7	1 839 593	100,0
2019	362 328	18,7	1 561 028	80,4	1 941 625	100,0
2020	355 708	18,0	1 599 755	81,1	1 973 577	100,0
2021	352 722	18,0	1 585 414	81,0	1 956 248	100,0

У період з 2015 по 2020 рік частка юридичних осіб у загальній кількості малих підприємств матиме тенденцію до зростання - з 16,7% у 2015 році до 18,8% у 2020 році.

Станом на 1 січня 2020 року частка малих підприємств у розмірній структурі вітчизняного підприємництва становила 95,2%, середніх підприємств - 4,7%, великих підприємств - 0,1%. За період з 2010 по 2020 рік суттєвих змін у цих показниках не відбулося [2]. За регіонами найбільше українських малих підприємств у 2019 році працювало в Києві (97 710), Дніпровській (29 681), Одеській (24 889) та Харківській (23 749) областях.

Найменша кількість малих підприємств у Луганській (3 524), Чернівецькій (4 028) та Тернопільській (4 782) областях. 2019 року загальна кількість малих підприємств на 10 000 осіб в Україні становила 86, що на 7,5% більше, ніж 2018 року. Кількість фізичних осіб-підприємців у розрахунку на 10 000 наявного населення також зросла на 5,7% у 2019 році порівняно з 2018 роком і становила 371 одиницю. Аналіз за видами економічної діяльності показав, що пріоритетними є торгівля та послуги: у 2019 році загальний обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) суб'єктами господарювання становив 152,419 млрд грн. Частка реалізованої продукції МСП у загальному обсязі реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) суб'єктами господарювання становила 25,6%. У структурі обсягу реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг) суб'єктами підприємництва частка малих підприємств становила 68,2%, а частка фізичних осіб-підприємців - 31,8% [2]. Цей рік характеризувався збільшенням обсягу реалізованої продукції малими підприємствами на 8,1% порівняно з попереднім роком. У своїй діяльності малі підприємства стикаються з проблемами, пов'язаними з фінансовими чинниками (рис. 2.1).

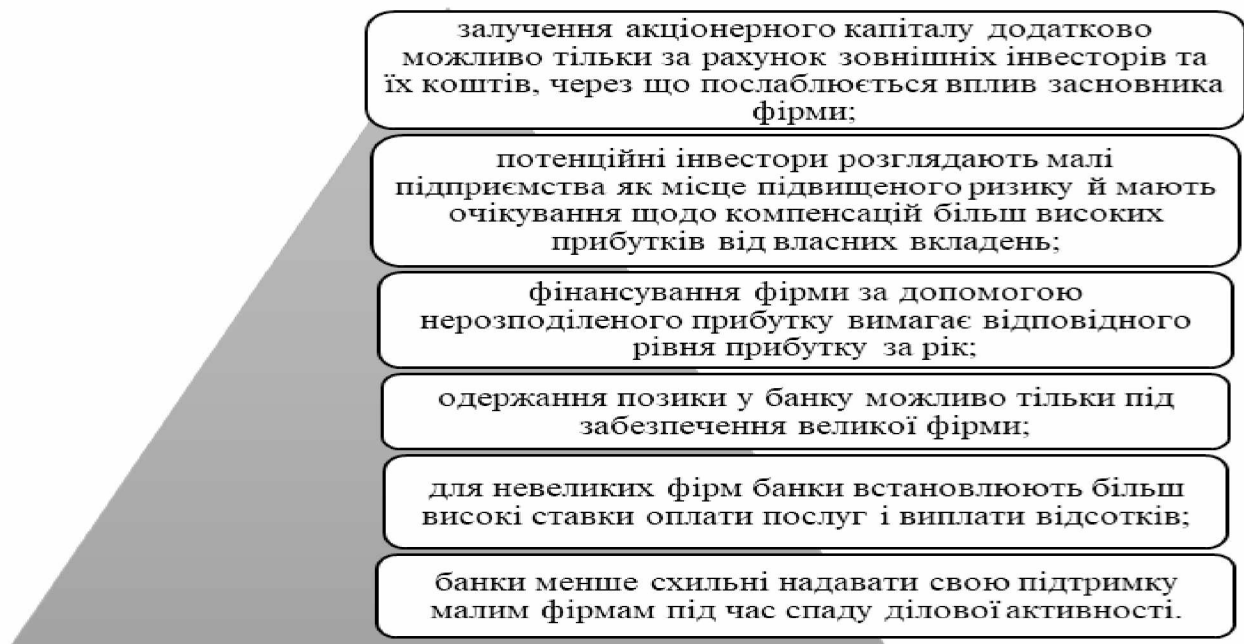


Рис. 2.1. Проблеми малих підприємств, пов'язані з фінансовою складовою.

У 2020 році, окрім "традиційних" проблем, виникли також проблеми, спричинені карантинними обмеженнями через пандемію COVID-19 (рис. 2.2).

Серед них - зниження попиту, проблеми з ліквідністю, посилення конкуренції та проблеми з енергопостачанням. Український уряд підтримав бізнес-сектор. Він запровадив пільги на погашення кредитів, запропонував податкові пільги та підтримка малого і середнього підприємництва шляхом надання цільової інформації. Одним із практичних шляхів виходу зі складної ситуації, що склалася на той час, було звернення до онлайн-сфери. енергопостачанням та інші. Уряд України здійснював підтримку сектору підприємництва. Було запроваджено кредитні канікули, надавалися податкові преференції, здійснювалася цільова та інформаційна підтримка малого та середнього підприємництва. На той час одним з реальних виходів з важкого становища стало переорієнтація на онлайн-сферу [3].

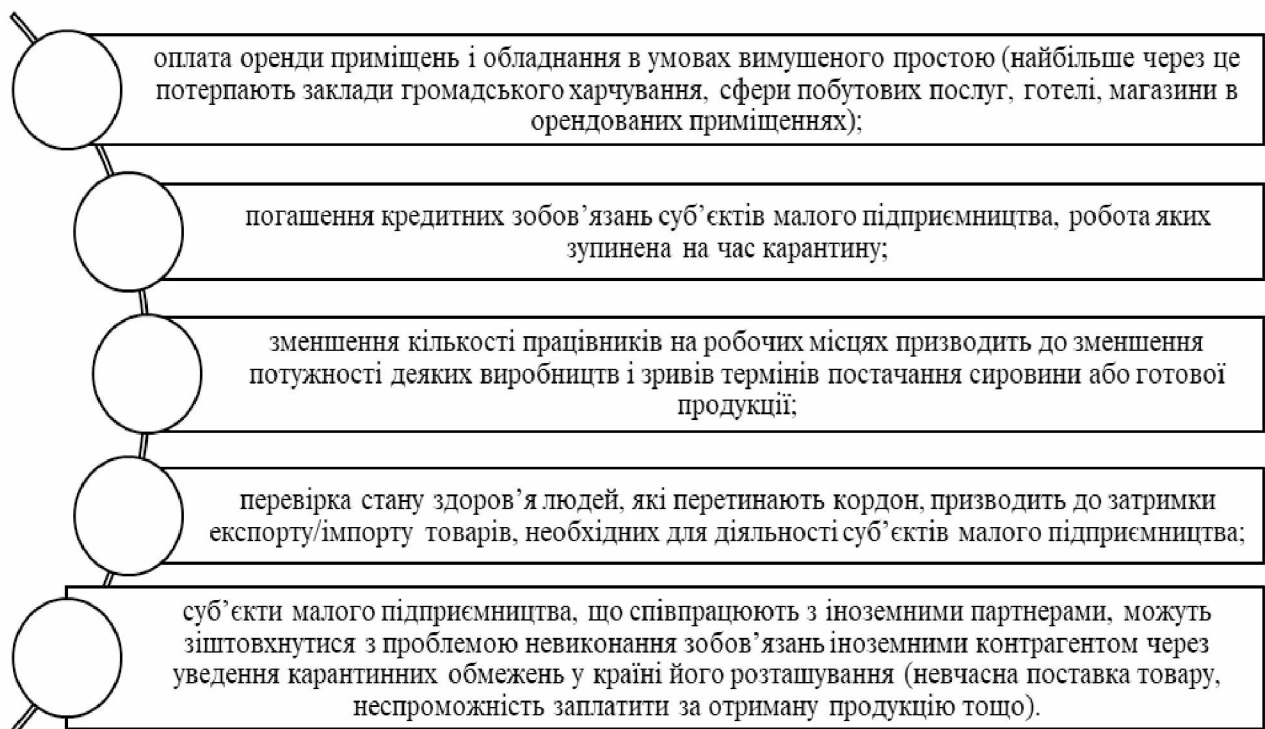


Рис. 2.2. Проблеми підприємництва, викликані карантинними обмеженнями у зв'язку із пандемією COVID-19.

Мале підприємництво в Україні залучає важливі фінансові та ресурси населення. Про можливості малого і середнього підприємництва у цьому плані свідчить досвід розвинутих країн, де малий і середній бізнес відіграє важливу, а подекуди й провідну роль в економіці. Формування ринкових відносин вимагає вдосконалення механізмів державного регулювання економіки. Важливу роль у цій сфері відіграє підприємництво. В Україні свобода підприємництва означає насамперед широкі можливості для громадян займатися законною підприємницькою діяльністю. [14].

Посилення диспропорцій в економічному розвитку областей, районів та населених пунктів України, зростання ролі та значення МСП у забезпеченні розвитку різних регіонів - сільських, районних та міських - зумовлено низкою економіко-географічних чинників. На сьогоднішній день кількість та результати діяльності МСП у сільській місцевості формують соціально-демографічну структуру, рівень зайнятості населення, фінансовий бюджет сільських рад та пов'язаний з ним рівень розвитку сільської інфраструктури, фінансове забезпечення соціальних програм та населення території [25].

В Україні у 2022 році в МСП було зайнято 5,2 млн осіб, що становить лише 25% населення працездатного віку. Для порівняння, в країнах ЄС цей показник становить понад 50%, а в Японії - близько 80%; в ЄС МСП генерують 50-70% валового внутрішнього продукту, тоді як в Україні цей показник в рази нижчий. При цьому не враховуються умови виходу з фінансово-економічної кризи, розподіл ресурсів, реальність економічної свободи, обсяг сукупного попиту, рівень доходів населення та низький рівень життя.

Наслідки повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року найгостріше відчули на собі МСП. У ці складні часи українське підприємництво довело свою високу мобільність та здатність швидко адаптуватися до нових складних і непередбачуваних ситуацій. Саме завдяки

цим характеристикам малі та середні підприємства країни не довели національну економіку до кризової точки під час війни, розв'язаної росією.

Український уряд доклав чимало зусиль для підтримки малого і середнього підприємництва в умовах війни. Це включає спрощення трудових відносин, зниження ставок ПДВ, скорочення податків, скасування ввізного мита та запровадження програми для МСП під назвою "низькі податки, 0% фінансування", "підтримка фермерів" та інше [6].

Під час воєнного стану податкові перевірки підприємств були призупинені. Як наслідок, лише станом на 30 березня 2022 року тільки через портал Дія було зареєстровано від початку 2022 року, навіть попри війну 1 000 фізичних осіб-підприємців. Це свідчить про ефективну підтримку українського Уряду та готовність малого і середнього підприємництва власною працею підтримувати економіку країни навіть у таких складних умовах воєнного часу. Така державна підтримка та відданість українських підприємців своїй справі та батьківщині.

2.2. Особливості державної фінансової підтримки розвитку підприємництва в Україні.

Аналіз поточної економічної ситуації в нашій країні показує, що бізнес тільки починає "приходити до тями" і адаптується до роботи в умовах затяжної війни та невизначеності. Це значною мірою пов'язано з політикою уряду, спрямованою на дерегуляцію та економічну лібералізацію з метою стимулювання економіки в ці складні часи. Наш уряд вже запустив кілька програм для підтримки економіки у воєнні часи.

Одним з найважливіших заходів, вжитих державою, є зміни в податковій сфері, спрямовані на підтримку економіки підприємств в умовах воєнного стану. Зокрема, 15 березня 2022 року було прийнято Закон України № 2120-IX "Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших

законодавчих актів щодо застосування норм в умовах воєнного стану", який передбачає докорінну податкову реформу в умовах воєнного стану.

На даному етапі більшість суб'єктів господарювання економічно виснажені війною і для відновлення платоспроможності та виходу на довоєнний рівень розвитку знадобиться певний час. У зв'язку з цим постає питання про необхідність продовження податкової реформи щодо нарахування та сплати єдиного податку на певний час після закінчення війни.

На основі проведеного дослідження в таблиці 2.2 узагальнено правила, що регулюють діяльність ФОП в умовах воєнного стану. Економічна стабільність нашої країни залежить насамперед від платників податків, які продовжують працювати сьогодні. Запроваджені податкові зміни сприятимуть підтримці та розвитку ділової активності, надаючи підприємництва можливість заощаджувати кошти на сплату податків та інвестувати їх у подальшу господарську діяльність. Водночас, суб'єкти господарювання повинні підтримувати українську економіку і максимально (добровільно) сплачувати податки та поповнювати бюджет, що дасть можливість державі виконувати покладені на неї функції. Зрештою, система оподаткування суб'єктів господарювання має бути спрямована, з одного боку, на стимулювання ділової активності в нинішніх реаліях, а з іншого - на подальше наповнення державного та місцевих бюджетів податковими надходженнями від підприємництва.

За даними Державної фіскальної служби України, у січні-квітні 2022 року, незважаючи на зміни, на загальнообов'язкове державне соціальне страхування було сплачено 118,5 млрд грн єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Це на 12 млрд грн, або на 11,3%, перевищує відповідний показник минулого року. До державного бюджету за січень-квітень 2022 року надійшло 234,4 млрд грн, що на 64,9 млрд грн, або на 38,3%, більше, ніж за аналогічний період минулого року. Місцеві домогосподарства отримали 110,3 млрд гривень. Це на 9,8 млрд грн або на 9,7% більше, ніж за січень-квітень 2021 року. Таким чином, навіть у

цей складний воєнний час платники податків продовжують підтримувати свою Батьківщину та сумлінно сплачувати податки. Завдяки їхній громадянській позиції та патріотизму бюджет України стабільно поповнюється [18].

Таблиця 2.2

Основні ліміти та правила роботи для фізичних осіб-підприємців під час дії воєнного стану

ФОП – 1 група	ФОП – 2 група	ФОП – 3 група 2%	ФОП – 3 група 5 %	ФОП 3 група 3 % + ПДВ	ФОП – загальна система
Ліміти ФОП у 2022 році (при мінімальній заробітній платі 6500 грн)					
167 мін. з/п 1 085 500 грн/р.	834 мін. з/п 5 421 000 грн/р.	<i>Необмежений</i>	1167 мін. з/п 7 585 500 грн/р.	1167 мін. з/п 7 585 500 грн/р.	1 млн грн за 12 міс. без ПДВ; необмежений оборот після 1 млн грн з ПДВ
Основні правила нарахування та сплати податків					
ЄП – добровільно (248,10 грн/міс.)	ЄП – добровільно (1300 грн/міс.)	<i>ЄП щомісяця до 30 числа (2 % від обороту)</i>	ЄП – раз в квартал (5 % від обороту)	ЄП – раз в квартал (3 % від обороту, ПДВ – щомісяця)	Раз в рік: ПДФО – 18 % та 1,5 % ВЗ від чистого доходу, ПДВ – щомісяця
ЄСВ – добровільно (1430,00 грн/міс.)	ЄСВ – добровільно (1430,00 грн/міс.)	ЄСВ – добровільно (1430,00 грн/міс.)	ЄСВ – добровільно (1430,00 грн/міс.)	ЄСВ – добровільно (1430,00 грн/міс.)	ЄСВ – добровільно (22% від чистого доходу/міс.)
Найманих працівників бути не може	Податок за найманих працівників щомісяця до 20 числа	Податок за найманих працівників щомісяця до 20 числа	Податок за найманих працівників щомісяця до 20 числа	Податок за найманих працівників щомісяця до 20 числа	Податок за найманих працівників щомісяця до 20 числа
Звітність – річна в січні 2023 р.	Звітність за працівників квартальна, за себе – річна	Звітність за працівників квартальна, за себе – до 20 числа щомісяця	Звітність за працівників квартальна, за себе – квартальна	Звітність за працівників квартальна, за себе – квартальна, ПДВ – щомісячна	Звітність за працівників квартальна, за себе – річна, ПДВ – щомісячна

Джерело: узагальнено на основі [11; 12]

У зв'язку зі змінами у сфері оподаткування підприємництва в умовах воєнного стану виникає нагальна потреба у роз'ясненнях та консультаціях щодо вирішення проблем, які виникають у платників податків. У цьому контексті Національна податкова служба повинна надавати оперативну консультативну підтримку, без зволікань реагувати на запити та надавати якісні "податкові послуги".

На основі аналізу всіх законодавчих змін, внесених протягом 2022 року, перелік перевірок, які ще можуть бути проведені, виглядає наступним чином [13]:

- фактичні (за місцем здійснення діяльності) перевірки можливості використання клієнтами своїх карток для розрахунків, тобто наявність POS-терміналів у місці продажу або в місці надання послуг;
- застосування РРО/ПРО у разі продажу товарів;
- облік товарів
- процедури визначення ціни на соціально значущі товари
- внутрішні (у відділі доходів) перевірки, ініційовані на підставі заяви на відшкодування ПДВ, доданої до податкової декларації.

2.3. Особливості підтримки релокованих підприємств.

Загальнодержавна програма переміщення української промисловості має на меті збереження виробничого та трудового потенціалу і спрямована на всі підприємства, які бажають перенести виробництво в західні регіони України. Програма націлена на будь-які підприємства, що перебувають під загрозою втягнення у військові дії. У ній можуть брати участь як великі, так і малі підприємства з 10-20 працівниками в Україні. Державна допомога на вимушене переселення надається переважно підприємствам, що мають стратегічне значення та виробляють товари першої необхідності (хліб та інші продукти харчування, питну воду, одяг тощо) для забезпечення потреб цивільного населення, армії та військовослужбовців, які беруть участь в обороні країни.

Щоб подати заявку, необхідно скористатися цифровою біржовою платформою для підтримки трансферу підприємництва, запущеною ProZorro. Продажі під керівництвом Мінекономіки та за підтримки Міністерства цифрової трансформації України і Національного проєкту з розвитку підприємництва та експорту Dia.Business. При заповненні заявки

важливо надати якомога більше інформації про підприємство, що спростить та пришвидшить процес подальшого транспортування.

Транспорт надається безкоштовно Укрзалізницею та Укрпоштою, які відповідають за доставку обладнання до станцій, забезпечення своєчасного проходження через пункти пропуску та видачу пакувальних листів. У той же час, переїзд - це лише частина процесу виведення із зони бойових дій. Важливою є також підтримка місцевої влади. Це означає охорону виробничих майданчиків, забезпечення безперебійного постачання електроенергії, розміщення працівників тощо.

За офіційними даними, за перші два місяці війни 1171 українська компанія почала виводити свої заводи; понад 400 компаній перемістили частину або всі свої потужності, з яких 216 відновили роботу. Ще 500 компаній шукають нові місця розташування. Переміщення відбулося у восьми областях на середньому заході України: у Закарпатській, Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській, Хмельницькій, Чернівецькій, Вінницькій, Волинській та Рівненській [5].

Львівська область є лідером процесу переміщення підприємств з епіцентру бойових дій: станом на 29 квітня в регіон переїхало 115 підприємств, з яких понад 50 вже відновили роботу [7]. Крім того, 25 підприємств із зони конфлікту перенесли свої виробничі майданчики до Хмельницької області, 13 - до Вінницької та понад 20 - до Тернопільської.

Можна виділити чотири типи компаній, які переїхали:

Перший - це великі підприємства, чиє велике і громіздке обладнання дуже важко переміщати. Більшість цих підприємств - акціонерні товариства та державні підприємства. Ці підприємства найбільше потребують державної підтримки.

Друга - середні підприємства з власним виробництвом і ресурсами. Ці підприємства часто переїжджають до торгових партнерів та філій у Західній Україні. Більшість таких підприємств переїжджають самостійно, без

державної підтримки. Їм потрібна лише комунікація з боку держави та місцевої влади і пошук нових партнерів.

Третя група - це фізичні особи-підприємці, переважно мікропідприємства, які надають послуги або займаються виробництвом "ремісничих виробів". Ці підприємці починають працювати незабаром після міграції. Вони користуються попитом і часто мають напрацьовану клієнтську базу. Як правило, вони не потребують державної допомоги.

Четвертий - ІТ-бізнес. З початком активних бойових дій багато ІТ-компаній переїхали на Західну Україну. Вони не потребують державної допомоги і мають ресурси для облаштування на новому місці [5]. Завдяки програмі переселення, запровадженій українським урядом, значна кількість компаній змогла працювати в нових умовах і захистити свій бізнес та робочі місця.

У сьогоднішніх складних умовах для держави важливо розробляти та впроваджувати програми фінансової підтримки, спрямовані на стимулювання та розвиток підприємництва. Така підтримка може надаватися через програми фінансування суб'єктів господарювання.

Уряд може стимулювати кредитування підприємництва двома способами. Перший спосіб полягає у створенні спеціальних державних установ або неприбуткових організацій для надання кредитів підприємствам. У цьому випадку сума позики (яка може бути безвідсотковою) залежить від віку, виду економічної діяльності та місцезнаходження підприємства.

У такий спосіб можна створити більш сприятливі умови для новостворених підприємств або підприємств у певних галузях, залежно від стратегії економічного розвитку країни та розвитку конкретних місцевих ресурсів. Наприклад, Німецько-Український фонд, створений урядом спільно з НБУ та Німецьким національним банком розвитку в Україні, наразі успішно надає фінансову підтримку мікро- та малим підприємствам [42].

Другий варіант - державна підтримка у налагодженні кредитних відносин між комерційними банками та суб'єктами господарювання. З метою

реалізації державної політики у цій сфері рішенням Уряду від 18 березня 2022 року було внесено зміни до державної програми "Доступні кредити 5-7-9%", якими передбачено, що вона:

1. поширена на середні підприємства з річним оборотом до 50 млн євро (раніше 20 млн євро) та великі підприємства з річним оборотом понад 50 млн євро, незалежно від кількості працівників

2. ліміт кредиту для всіх компаній, включаючи асоційовані бізнес-групи, збільшено з 50 млн грн до 60 млн грн;

3. цільове призначення кредиту: інвестиційні кредити на придбання основних засобів; кредити на поповнення обігових коштів для ведення господарської діяльності;

4. термін кредитування: інвестиційні кредити - 5 років; кредити на поповнення обігових коштів - 3 роки;

5. кінцевий термін подання заявок на участь у програмі - протягом періоду дії воєнного стану;

6. розмір кредитної гарантії становить 50% від суми кредиту для мікро-, малих та середніх підприємств (крім великих підприємств) [10];

За даними Міністерства фінансів України, з початку дії Програми, тільки станом на 16 травня 2022 року, суб'єкти господарювання отримали 40486 кредитів від ліцензованих банків на загальну суму 110,1 млрд грн.

- 3 них 10,25 млрд грн підприємці отримали на інвестиційні цілі;

- 58,16 млрд грн - антикризові кредити;

- 25,35 млрд грн було видано як рефінансування раніше профінансованих коштів; та

- 13,71 млрд грн - кредити агровиробникам, переважно на інвестиційні цілі;

- 2,61 млрд грн - антивоєнні кредити [9].

Таким чином, основними та першочерговими інструментами розвитку економіки в умовах воєнного стану є розробка заходів щодо стабілізації

бізнес-середовища та реформування системи державного регулювання підприємницької діяльності.

Необхідність стимулювання та забезпечення подальшого розвитку підприємництва є актуальною сьогодні в Україні на всіх рівнях - національному, регіональному та в самому бізнес-секторі. Вирішення цього питання відкриє можливості для прискорення процесу економічного відновлення та модернізації і виведення економіки на шлях інноваційного розвитку на основі пошуку найбільш ефективних в сучасних реаліях моделей підтримки підприємств усіх розмірів.

Згідно з дослідженнями, на сьогоднішній день Урядом України розроблено та впроваджено програми, спрямовані на надання тимчасової допомоги та підтримку підприємств в умовах воєнного стану. Основною метою таких заходів є мінімізація часу, необхідного для управління господарською діяльністю та виконання фінансових зобов'язань перед державою, а також стимулювання розвитку підприємств у нинішніх складних умовах [33].

Однак сьогодні держава має продовжувати підтримувати суб'єктів господарювання, зокрема шляхом створення відповідної законодавчої бази, фінансово-кредитної та матеріально-технічної підтримки, а також науково-методичного, інформаційного, консультаційного та кадрового забезпечення. Важливо також створити рівні можливості для доступу малих, середніх та великих підприємств до державних програм підтримки та стимулювання підприємництва в умовах воєнного часу, здійснювати моніторинг ефективності використання бюджетних коштів, виділених на реалізацію цих програм, а також забезпечити відкритість та прозорість процедур надання державної підтримки [29].

Подальші дослідження необхідні для комплексної оцінки ефективності заходів і програм, запроваджених урядом для підтримки підприємництва в умовах воєнного стану, як на макрорівні, так і на рівні окремих підприємницьких структур.

З метою підтримки мікро-, малих та середніх підприємств (МСП) в Україні з початку дії Програми державних гарантій з грудня 2020 року було видано 33199 кредитів на загальну суму 105,4 мільярда гривень на портфельній основі.

Станом на 1 лютого 2024 року 29 банків-кредиторів видали 19 080 кредитів на суму 67,2 млрд грн. Основні зобов'язання, частково забезпечені портфельними державними гарантіями, склали 30,8 мільярда гривень. Це приблизно 70% від загального гарантійного ліміту (43,9 млрд грн).

Водночас у січні 2024 року було укладено 567 кредитних договорів на суму понад 1,9 млрд грн, що збільшило частку основного боргу, забезпеченого державними гарантіями, до 980 млн грн.

З метою підтримки мікро-, малих та середніх підприємств (ММСП) в Україні з початку дії Програми державних гарантій з грудня 2020 року було видано 33 199 кредитів на загальну суму 105,4 мільярда гривень на портфельній основі.

Станом на 1 лютого 2024 року 29 банків-кредиторів видали 19 080 кредитів на суму 67,2 млрд грн. Основні зобов'язання, частково забезпечені портфельними державними гарантіями, склали 30,8 мільярда гривень. Це приблизно 70% від загального гарантійного ліміту (43,9 млрд грн). Рис. 2.3.



Рис 2.3. Обсяг кредитів під державні гарантії на портфельній основі.

Водночас у січні 2024 року було укладено 567 кредитних договорів на суму понад 1,9 млрд грн, що збільшило частку основного боргу, забезпеченого державними гарантіями, до 980 млн грн.

Приватбанк продовжує лідирувати за кількістю кредитів, що обслуговуються під державні гарантії на портфельній основі: 13 011 кредитів на загальну суму 23,3 млрд грн, що становить 67% від наданого банку гарантійного ліміту. На другому місці - АТ "Ощадбанк": 2 795 кредитів на загальну суму понад 11 мільярдів гривень (87% гарантійного ліміту банку).

Найбільше кредитів обслуговується у містах:

Київ: 1 874 справи на суму 6,6 млрд грн;

Дніпропетровська область: 1 585 випадків, 5,3 млрд грн

Київська область: 1 224 справи, 4,6 млрд грн

Львівська область: 1 590 справ на суму 4,6 млрд грн . Рис. 2.4.



Рис 2.4. Обсяг кредитів під державні гарантії на портфельній основі за регіонами.

За видами економічної діяльності найбільша кількість кредитів, частково забезпечених державними гарантіями на портфельній основі, припадає на такі галузі:

Сільське господарство - 6 754 кредити на суму 34,4 млрд грн;

Оптова та роздрібна торгівля і ремонт автотранспортних засобів: 7 146 випадків загальною вартістю 15,7 млрд грн;

Переробна промисловість: 2 494 кредити на загальну суму 11,5 млрд грн;

Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність: 1 014 кредитів на загальну суму 2,2 млрд грн.

2.4. Аналіз державної реформи розвитку підприємництва.

На офіційному сайті Міністерства економіки розміщена інформація про реформу розвитку підприємництва в Україні. Метою реформи є створення сприятливих умов для розвитку потужного та конкурентоспроможного сектору малого та середнього підприємництва, зокрема, шляхом забезпечення передбачуваності регуляторного середовища і розширення доступу до знань, ринків, капіталу, враховуючи тимчасово обмежені можливості фінансової підтримки і значні виклики, які постали перед країною.

Держава поставила амбіційні цілі щодо створення сприятливих умов для розвитку малого та середнього підприємництва. Ключовими аспектами реформи є реалізація заходів із підтримки бізнесу, спрощення дозвільних та ліцензійних процедур, розвиток саморегулювання, гармонізація системи захисту прав споживачів з принципами ЄС та переорієнтація системи державного нагляду на превентивну модель.

Із отриманих досягнень реформи слід відмітити запровадження грантових програм, таких як "єРобота", які передбачають запуск надання мікрогрантів для нового або розвитку діючого бізнесу. За 2022 рік було подано понад 16 тисяч заявок на отримання мікрогрантів, з яких понад 3

тисячі отримали позитивні рішення. У 2023 році продовжується ця тенденція, що свідчить про ефективність та затребуваність програми.

Іншим інструментом підтримки бізнесу є Державна програма «Доступні кредити 5-7-9%», яка була активізована та вдосконалена. Результати впровадження цієї програми демонструють її ефективність та великий попит серед підприємців.

Реформа також забезпечує зменшення регуляторного тиску на бізнес шляхом скасування додаткових дозволів і ліцензій, окрім високоризикованих сфер, та переведення процедур в онлайн-режим через портал Дія. Це дозволяє зекономити час та вартість підприємців на адміністративні процедури [30].

З метою координації дій щодо оптимізації інструментів державного регулювання господарської діяльності створено Міжвідомчу робочу групу (МРГ). Результатом її роботи стали рекомендації щодо скасування, діджиталізації та перегляду сотень регуляторних інструментів [309].

У сфері захисту прав споживачів розроблено проект Закону України «Про захист прав споживачів», який передбачає імплементацію Директиви ЄС та створення рівних умов для електронної торгівлі. Проект готується до розгляду у другому читанні.

Стратегічні цілі реформи включають забезпечення ефективної державної політики з розвитку підприємництва, покращення доступу до фінансів та ринків, стимулювання інновацій та підприємницької культури, впровадження моделі саморегулювання та гармонізації системи захисту прав споживачів з практиками ЄС [33].

На поточний рік передбачено низку завдань, серед яких розширення фінансової підтримки бізнесу через програму мікрогрантів та «Доступні кредити 5-7-9 %», приєднання України до програми ЄС «Єдиний ринок», забезпечення цифровізації ліцензування та дозвільної системи, створення умов для саморегулювання та підвищення рівня захисту прав споживачів.

Реформа також має на меті перебудову системи державного нагляду (контролю) з карально-репресивної на превентивну та підвищення відповідальності посадових осіб органів державного нагляду.

Загалом, реформа розвитку підприємництва в Україні демонструє комплексний підхід до створення сприятливого бізнес-середовища. існує на виклики, пов'язані з війною, уряд продовжує впроваджувати заходи, спрямовані на підтримку та розвиток малого та середнього бізнесу. Ефективність цих заходів підтверджується позитивною динамікою залучення підприємців до грантових та кредитних програм, а також спрощенням адміністративних процедур [32].

Водночас, для успішної реалізації реформи необхідна злагоджена співпраця між державними органами влади, зокрема щодо прийняття відповідних проектів. Важливо також забезпечити ефективну комунікацію з бізнес-спільнотою для врахування своїх потреб та очікувань.

Не менш важливим є створення умов для розвитку інновацій та підприємницької культури. Це передбачає не лише фінансову підтримку, але й освітні ініціативи, спрямовані на підвищення обізнаності та набуття актуальних компетенцій серед підприємців [47]. Гармонізація системи захисту прав споживачів з принципами та практиками ЄС також є ключовим елементом реформи. Прийняття відповідного законопроекту дозволяє створити рівні умов для електронної торгівлі та підвищити довіру споживачів до бізнесу.

Перебудова системи державного нагляду на превентивну модель та підвищення відповідальності посадових осіб є кількома кроками для створення справедливого та прозорого регуляторного середовища. Це дозволить зменшити корупційні ризики та підвищити ефективність державного контролю [31].

Реформа розвитку підприємництва в Україні також має важливе значення для відновлення економіки після завершення війни. Малий та середній бізнес є основою економічного зростання та створення робочих

місце, тому забезпечення сприятливих умов для його розвитку є ключовим завданням держави.

Одним із перспективних напрямків реформ є стимулювання експортного потенціалу українських підприємств. Доступ до міжнародних ринків та підтримка експортерів можуть значно розширити можливості для зростання бізнесу та залучення іноземних інвестицій. У цьому контексті приєднання України до програми ЄС "Єдиний ринок" є багато кроків, які відкривають нові можливості для українських підприємців [36].

Крім того, реформа має вплив на регіональні особливості та потреби бізнесу в різних частинах України. Забезпечення рівномірного розвитку підприємництва в усіх регіонах країни може сприяти зменшенню економічних диспропорцій та підвищенню рівня життя населення [42].

Ще одним аспектом реформи є екологічна відповідальність бізнесу. Стимулювання розвитку «зеленого» підприємництва та впровадження принципів сталого розвитку може не тільки покращити екологічну атмосферу в країні, але й відкрити нові ринкові можливості для українських компаній [36].

Для успішної реалізації реформи також необхідно забезпечити ефективний моніторинг та оцінку її результатів. Регулярний аналіз впливу реформи на розвиток підприємництва дозволяє виявити та оперативно вирішувати проблеми, а також коригувати заходи відповідно до мінливих умов [36].

Важливо відзначити, що реформа розвитку підприємництва є частиною більш широкого процесу трансформації економіки України. Успіх залежить від перспективності з іншими реформами, такими як реформа судової системи, боротьба з корупцією, розвиток інфраструктури [15].

Загалом, реформа розвитку підприємництва в Україні має великий потенціал для створення сприятливого бізнес-середовища, стимулювання економічного зростання та підвищення добробуту населення. Успішна реалізація потребує наступних зусиль уряду, активної участі бізнес-спільноти

та підтримки міжнародних партнерів. За умови ефективного впровадження реформ Україна має всі шанси стати привабливим місцем для ведення бізнесу та залучення інвестицій, що сприятиме довгостроковому економічному розвитку країни [32].

Підсумовуючи, можна сказати, що реформа розвитку підприємництва в Україні має амбіційні цілі та передбачає комплексний підхід до їх досягнення. Є на виклики, пов'язані з війною, уряд демонструє готовність підтримувати та розвивати малий та середній бізнес [11]. Успішна реалізація реформи потребує злагодженого співробітництва між країнами влади, ефективної комунікації з бізнес-спільнотою та розвитку інфраструктури підтримки підприємництва. За умови виконання поставлених завдань реформа має потенціал створити сприятливе середовище для розвитку бізнесу в Україні та наблизити країну до стандартів ЄС.

РОЗДІЛ 3 ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМНИЦТВА

3.1. Впровадження нових нормативно правових актів для підвищення рівня підтримки розвитку підприємництва.

Протягом останніх років сектор малого та середнього підприємництва активно розвивається в Україні та набуває все більшого значення в національній економіці. Стабільність та розвиток підприємництва забезпечують сталий розвиток економіки в цілому, мобілізують фінансові та виробничі ресурси, частково вирішують проблеми зайнятості та інші важливі соціальні питання. Тому виявлення проблем та пошук шляхів розвитку малого і середнього підприємництва є надзвичайно важливим на сьогоднішній день.

Закон України "Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні" прийнято 22 березня 2012 року Верховною Радою України. Основним призначенням цього закону було створення сприятливих умов для розвитку малого і середнього підприємництва в Україні, підвищення його конкурентоспроможності та ролі у забезпеченні економічного зростання та зайнятості населення.

На момент прийняття закону сектор малого і середнього підприємництва в Україні стикнувся з численними перешкодами - недостатнім регулюванням, високим податковим навантаженням, обмеженим доступом до фінансових ресурсів, недостатністю інформаційної та консультаційної підтримки тощо. Це суттєво прагнули його розвитку та не дозволяло повною мірою розкрити підприємницький потенціал країни [42].

Тому виникла необхідність у формуванні чіткої та всеохоплюючої державної політики підтримки малого і середнього підприємництва, яка б визначала ключові напрямки та механізми сприяння розвитку цього сектору економіки. Саме з цією наказом і було розроблено та прийнято відповідний закон.

Закон мав закласти міцний законодавчий фундамент державної підтримки малого і середнього підприємництва, розробки, напрямки та конкретні інструменти такої підтримки, розподілити повноваження та відповідальність між повними органами влади в цій сфері. Його застосування мало сприяє покращенню бізнес-клімату в країні, полегшенню умов ведення підприємницької діяльності, активізації ділової ініціативи громадян.

Відтак, закон став важливим у формуванні та реалізації державної політики підтримки малого і середнього підприємництва в Україні, заклав необхідну правову основу для розкриття потенціалу цього важливого сектору національної економіки.

Закон України "Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні" є нормативно-правовим актом, який визначає правові та економічні засади державної політики у сфері підтримки та розвитку малого і середнього підприємництва в нашій країні.

Головною метою цього закону є створення сприятливих умов для започаткування та успішного ведення малого і середнього підприємництва, забезпечення його конкурентоспроможності, стимулювання інвестиційної та інноваційної активності, сприяння зайнятості населення через підтримку підприємницької ініціативи громадян.

Закон базується на таких основних принципах, як ефективність та доступність державної підтримки суб'єктів малого і середнього підприємництва, забезпечення їх участі у формуванні та реалізації державної політики в цій сфері, створення рівних можливостей для доступу до програми підтримки, прозорість процедур надання допомоги тощо.

Одним із ключових напрямків державної політики, визначених законом, є удосконалення та спрощення системи оподаткування, обліку та звітності для підприємництва. Це має заохочувати громадян започатковувати власну справу та виводити малі підприємства з тіні. Фінансова підтримка в формі пільгового кредитування, надання гарантій, компенсація відсоткових

ставок також полегшує доступ малого та середнього підприємництва до фінансових ресурсів.

Важливе значення має розвиток інфраструктури підтримки – мережі бізнес-центрів, бізнес-інкубаторів, консультаційних установ, які надають підприємцям інформаційну, консультаційну, навчально-освітню допомогу. Це повинно сприяти підвищенню компетентності власників та працівників малих і середніх підприємств, опануванню ними сучасних методів ведення підприємництва.

Закон забезпечує стимулювання інноваційної діяльності в секторах малого та середнього підприємництва через надання фінансової підтримки для створення відповідних інфраструктурних об'єктів, розвитку венчурного капіталу, сприяння трансферу технологій, створення систем економічних стимулів. Це вкрай важливо для модернізації економіки країни на інноваційних засадах.

Ще одним напрямом підтримки визначено сприяння експортній діяльності суб'єктів малого та середнього підприємництва - просування їх продукції на зовнішніх ринках, стимулювання участі в міжнародних виставках, надання інформаційної та фінансової допомоги експортерам. В умовах глобалізації вихід на світові ринки відкриває нові можливості для зростання вітчизняного малого та середнього підприємництва.

Закон чітко визначає повноваження та розподіл функцій між різними органами влади щодо формування та реалізації підтримки малого і середнього підприємництва. Координуючу роль гравця спеціально уповноважений орган - центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері розвитку підприємництва. Разом з тим, до цього процесу активно залучаються регіональні та місцеві органи влади, які мають формувати та втілювати відповідні програми з урахуванням специфіки розвитку території.

Позитивним моментом є те, що до процесу розробки та реалізації політики підтримки підприємництва залучаються самі підприємці та їх

об'єднання. Створення дорадчо-консультативних органів для їх участі дозволить забезпечити зворотній зв'язок між владою та бізнесом, краще врахувати реальні потреби та проблеми підприємців при формуванні програми підтримки.

Безумовно, ефективність реалізації задекларованих у законі положення залежатиме від наявності більшості фінансових ресурсів та дієвих механізмів втілення. Тому вкрай місця є забезпечення реального та оптимального фінансування відповідних програм державної підтримки, забезпечення дієвого контролю за цільовим та ефективним використанням резервних коштів. Лише за такими умовами можна буде досягти поставлених цілей щодо розвитку сектору малого і середнього підприємництва.

Певним недоліком закону є недостатня конкретика окремих норм, яскраво виражених індикаторів та процедур оцінки ефективності підтримки державних програм. Більш системного підходу вимагає використання кращого світового досвіду, імплементація норм ЄС, адже Україна вибрала курс на євроінтеграцію.

Загалом, закон має вирішальне значення для розвитку МСП, створює необхідне правове поле для формування та реалізації ефективної державної політики підтримки. Водночас, для повноцінної реалізації закладених у ній норм необхідні скоординовані зусилля органів влади різних рівнів, тісний діалог та співпраця з бізнес-спільнотою.

Важливо, що закон створює передумови для забезпечення рівного доступу малого і середнього підприємництва до участі в державних програмах, проведення прозорих процедур підтримки. Це має мінімізувати корупційні ризики та забезпечити цільове й ефективне використання бюджетних коштів.

Надання державної підтримки малого і середнього підприємництва, особливо на початкових етапах діяльності, є критичним для підвищення «виживання» малого і середнього підприємництва, створення нових робочих місць, підвищення конкурентоспроможності економіки. У розвинених

країнах частка малого і середнього підприємництва у ВВП та зайнятості перевищує 50-60%. Тому ефективна імплементація норм закону сприятиме наближенню структури української економіки до рівня розвинених країн.

В умовах швидких технологічних та соціально-економічних змін, закон потребуватиме подальшого вдосконалення. також, необхідно врахувати потреби підтримки інноваційних МСП, стартапів, "зелених" та соціально орієнтованих підприємств, розвитку нових форм підприємництва (наприклад, фрілансу) тощо. Також будуть передбачені спеціальні умови для підтримки малого і середнього підприємництва з особливих територій.

В ідеалі цей закон має стати надійним фундаментом для розбудови в Україні потужного та інноваційного сектору малого та середнього підприємництва, який стане драйвером економічного зростання та підвищення добробуту громадян. Проте не менше є наявність політичної волі, макроекономічної та регуляторної стабільності, розвитку інфраструктури, верховенство права, ефективності судової системи тощо.

Закон України "Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні" є системоутворюючим документом у сфері створення сприятливих умов для функціонування малого і середнього підприємництва. Він шукає правові, економічні організаційні та механізми реалізації державної політики підтримки і розвитку цього сегменту підприємництва. Водночас, для максимальної ефективності його положення потрібно забезпечити належні інституційні та фінансові можливості, ефективну міжвідомчу координацію та плідний діалог з підприємницькою спільнотою. За умов комплексної та комплексної імплементації цей закон передбачено суттєво покращити бізнес-клімат та розкрити колосальний підприємницький потенціал України.

Підсумовуючи, можна відзначити, що прийняття цього закону є успіхом на шляху формування політики державної підтримки малого і середнього підприємництва в Україні. Закон закладає правові та організаційні заходи для створення сприятливого середовища розвитку

підприємництва, його інституційної та фінансової підтримки. Втілення задекларованих норм дозволить розкрити величезний потенціал малого і середнього підприємництва, перетворити його на дієвий локомотив економічного зростання та соціального прогресу України. Адже саме малі та середні підприємства формують здорову конкуренцію, наповнюють ринок товарами та послугами, створюють робочі місця, стимулюють інновації. Їх розвиток та зміцнення є запорукою соціальної стабільності та добробуту громадян.

Дослідження проблем малого і середнього підприємництва показало, що основними факторами, які сприяють виникненню проблем, є недостатній рівень ресурсів, фінансування та законодавчої бази. Відсутність координації в діях адміністративних органів на центральному рівні також є причиною політичної нестабільності. Інші урядові відомства занадто часто є непослідовними і недостатньо вимогливими у вирішенні завдань державної політики [25].

Основними причинами повільного розвитку малого і середнього підприємництва в Україні є

- Законодавство щодо розвитку МСП та підприємництва в цілому є не до кінця недосконалим;
- Високі податки штовхають частину малого і середнього підприємництва у тіньову економіку.
- Недостатня державна фінансово-кредитна та майнова підтримка малого і середнього підприємництва;
- Відсутність ефективних механізмів реалізації державної політики підтримки малого і середнього підприємництва;
- Обмеженість інформаційно-консультативної підтримки;
- Недоліки системи підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів для підприємницької діяльності;
- Відсутність інвестиційних стимулів;

- Психологічне несприйняття певними верствами населення активної ролі підприємців у ринкових перетвореннях;
- Адміністративні перешкоди для розвитку малого і середнього підприємництва.

Мале і середнє підприємництво є найбільшою, найдинамічнішою та найгнучкішою формою підприємництва, яка має свої закономірності розвитку та певні переваги, але за певних умов вони перетворюються на недоліки, що стримують їх розвиток.

Наприклад, відносно невеликий капітал, необхідний для створення малого і середнього підприємництва, обмежує масштаби виробництва та можливості залучення додаткових ресурсів, таких як науково-технічні, фінансові, виробничі та трудові. Нестабільність малого і середнього підприємництва через обмеженість ресурсів та підвищену чутливість до змін в економічному середовищі є набагато вищою, ніж у великих та середніх підприємств [36]. Близько 80% МСП існують близько двох років і більше третини з них є збитковими.

Основними напрямками подальшого розвитку українського малого і середнього підприємництва у найближчому майбутньому є

- формування відповідної законодавчої бази для розвитку малого і середнього підприємництва;
- удосконалення фінансово-кредитної підтримки;
- забезпечення матеріально-технічних та інноваційних умов для розвитку малого і середнього підприємництва;
- інформаційне та кадрове забезпечення бізнесу;
- стимулювання зовнішньоекономічної діяльності малого і середнього підприємництва [8];

Основними завданнями держави на шляху розвитку малого і середнього підприємництва є

- створення відповідної нормативно-правової бази, для цього необхідно, щоб поточні правові заходи місцевих адміністративних органів та муніципалітетів відповідали принципам державної регуляторної політики;
- удосконалення реформи податкового законодавства (держава може забезпечити кошти для інвестування підприємств шляхом зменшення податкового навантаження або гнучкого податкового стимулювання інноваційних інвестицій в МСП);
- використання спрощених систем обліку та звітності для малого і середнього підприємництва;
- створення єдиної системи реєстрації та легалізації суб'єктів господарювання;
- запровадження податкових пільг для прибутку комерційних банків, отриманого від кредитування малого і середнього підприємництва;
- тимчасове звільнення підприємств від сплати податків;
- оптимізація національного регулювання підприємницького сектору через заходи з дерегуляції, спрямовані на досягнення європейських стандартів.
- стимулювання розвитку внутрішнього ринку товарів і послуг та створення ефективного конкурентного середовища;
- удосконалення технологічної структури виробництва з використанням науково-технічних досягнень світового рівня шляхом надання можливості українським малим підприємствам брати участь у програмах інноваційного розвитку в Європі, США та інших країнах;
- сприяти створенню ефективно функціонуючого ринку матеріально-технічних ресурсів;
- надавати інформацію малим та середнім підприємствам та полегшувати доступ до необхідної інформації;
- впровадження процедур кредитування МСП комерційними банками під гарантії бюджетних коштів;

- розвиток державно-приватного партнерства в Україні;
- залучення внутрішніх заощаджень та зовнішніх ресурсів для поживлення фінансово-економічної діяльності МСП та оздоровлення економіки в цілому;
 - фокус на залучення стратегічних інвесторів. Основною метою стратегічних інвесторів, особливо іноземних, є концентрація власності та забезпечення довгострокової діяльності підприємств, а не володіння акціями та отримання прибутку в короткостроковій перспективі. Проблема ускладнюється тим, що акції приватизованих компаній не можуть бути продані на фондовому ринку через низьку ліквідність;
 - підвищення соціальної відповідальності. Це одне з завдань, яке може бути вирішене шляхом ефективної взаємодії та спільних зусиль між державними інституціями (місцева влада, центри зайнятості, навчальні заклади) та громадськими або приватними організаціями (агенції регіонального розвитку). Конкретними кроками в цьому напрямку є проведення спеціальних курсів, семінарів та тренінгів, спрямованих на підвищення економічної та правової грамотності;
 - підготовка висококваліфікованих фахівців через нові навчальні програми;
 - збільшення участі громадян у прийнятті рішень з метою покращення бізнес-середовища.

3.2. Перспективні напрями розвитку підприємництва в сучасних умовах.

Українська економіка має великий потенціал для економічного зростання. Для того, щоб використати цей потенціал, необхідно тісніше пов'язати ресурси, ризики та ініціативи. Особливе значення для України сьогодні має розробка та реалізація обґрунтованої та ефективної державної публічної політики, спрямованої на підтримку розвитку малого і середнього підприємництва та стимулювання підприємницької діяльності, яка є основою

економічного та соціального добробуту країни. Завдання Уряду повинно базуватися на меті збільшення кількості МСП.

Це може бути досягнуто шляхом створення відповідної законодавчої бази та запровадження єдиної системи реєстрації та легалізації суб'єктів господарювання; запровадження спрощеної системи обліку та звітності для МСП; запровадження процедури фінансування МСП комерційними банками під гарантії бюджетних коштів; запровадження пільгового режиму оподаткування прибутку комерційних банків, отриманого від фінансування МСП. Це можна зробити за рахунок. Важливим фактором успішного розвитку МСП є відсутність конфлікту між великими підприємствами та МСП [48].

Мале і середнє підприємництво є основою ринкової економіки. Цей сектор здатен створити необхідну конкурентну атмосферу, швидко реагувати на зміну ринкових умов та створювати додаткові робочі місця. Розвинений сектор малого і середнього підприємництва характеризується переважно високими стандартами обслуговування та низькими цінами на споживчі товари та послуги. Інтенсивна конкуренція стимулює економічний розвиток і призводить до підвищення заробітної плати. Крім того, завдяки високому ступеню інноваційності, притаманному МСП, розвиток цього сегменту має сприяти виведенню економіки на якісно новий рівень [24].

Аналіз сучасного стану та проблем малого і середнього підприємництва в Україні свідчить, що подальший його розвиток без активного та проактивного втручання держави може погіршити стан цього сектору економіки, загострити економічні проблеми та соціальну напруженість і призвести до нових проблем розвитку підприємництва.

У нинішніх умовах існує розрив між де-юре (ефективністю інформаційних сервісів, створених державою для підтримки малого і середнього підприємництва, на основі міжнародних рейтингів та даних профільних міністерств) та де-факто (задоволеністю МСП інформаційними сервісами держави, за результатами опитувань) ефективністю інформаційної

підтримки малого і середнього підприємництва, обмеженість доступу до фінансової підтримки, що, в свою чергу, має негативний вплив на МСП. Одним із ключових заходів для зменшення цього розриву є вдосконалення системи електронної звітності (е-декларування), створення горизонтально та вертикально інтегрованої інформаційно-статистичної системи "Держава-Бізнес" для обміну інформацією та моніторингу стану і розвитку малого і середнього підприємництва, підвищення ІТ-грамотності підприємців та подолання інформаційної асиметрії, забезпечення прозорості ведення бізнесу [46].

Уряд України розглядає підприємництво як ключовий фактор у подоланні негативних економічних тенденцій та забезпеченні сталого розвитку суспільства. Для швидкого виходу з фінансово-економічної кризи та створення умов для поглиблення ринкових реформ прийнято програму державної підтримки малого і середнього підприємництва. Вона забезпечує вдосконалення ринкової інфраструктури, підготовку кадрів, запровадження системи пільг, спрощення оподаткування та звітності, фінансову підтримку та залучення малого і середнього підприємництва до реалізації різноманітних програм.

Розвиток малого і середнього підприємництва є одним із найперспективніших шляхів створення конкурентної ринкової економіки в Україні. Однак складність при відкритті власної справи підтримує підприємницьку активність. Для ефективної підтримки та визначення перспектив розвитку малого і середнього підприємництва пропонуються наступні заходи:

1. Державна підтримка: створення сприятливого підприємницького клімату, механізми відшкодування відсоткових ставок за кредитами.
2. Міжнародна допомога: фінансова, технічна підтримка, допомога у підготовці кадрів, сприяння переорієнтації робочої сили.
3. Інтеграційна підтримка через субпідряд, франчайзинг, лізинг.

4. Кооперування та самоорганізація малого і середнього підприємництва, стимулювання участі в регіональних конкурсах та замовленнях.

5. Професійна підготовка та ефективне управління кадрами, інформаційне забезпечення.

Міністерство економічного розвитку і торгівлі розробило Стратегію розвитку малого та середнього підприємництва в Україні, яка забезпечує збільшення обсягів реалізації, частки у валовій доданій вартості та прибутків. Український бізнес має надії на міжнародні програми, такі як COSME від Horizon 2020 ЄС від Європейської комісії та програму від Німецького банку розвитку (KfW) та Німецько-Українського фонду (НУФ).

Уряду країни необхідно й надалі покращувати фінансування у сфері малого і середнього підприємництва шляхом створення відповідної правової бази, фінансово-кредитної та матеріально-технічної підтримки, науково-методичного, інформаційно-консультативного та кадрового забезпечення.

Таким чином, для розвитку малого і середнього підприємництва в Україні потреба в державній підтримці є критично важливою. Тому для ефективного розвитку малого і середнього підприємництва в Україні необхідно налагодити механізми ефективної взаємодії між державою та бізнес-сектором. Відсутність такого механізму свідчить про те, що МСП досі не відіграють ключової ролі в українській економіці. Важливо забезпечити стабільність та передбачуваність правил гри для бізнесу, що дозволяє підприємцям впевнено планувати свою діяльність [33].

Доступ до фінансових ресурсів залишається однією з головних проблем для розвитку малого і середнього підприємництва. Важливим є розширення можливостей кредитування, мікрофінансування, залучення інвестицій для малого і середнього підприємництва. Держава може стимулювати банки та фінансові установи надавати кредити МСП шляхом впровадження спеціальної програми, надання гарантій, субсидування відсоткових ставок [33].

Розвиток фінансових технологій (FinTech) відкриває нові можливості для доступу малого і середнього підприємництва до фінансування. Онлайн-платформи однорангового кредитування, краудфандингу, факторингу позбавляють малого і середнього підприємництва залучати витрати від широкого кола інвесторів. Блокчейн-технології та криптовалюти також можуть бути використані для фінансування МСП, забезпечуючи прозорість та безпеку транзакцій [4].

Навчання та консультаційна підтримка є факторами успішного розвитку малого і середнього підприємництва. Підприємцям необхідно надавати доступ до освітніх програм з управління бізнесом, маркетингу, фінансової грамотності. Консультавання з питань зачаткування та ведення підприємництва, юридичних аспектів, експортної діяльності допоможе МСП уникнути типових помилок та підвищити ефективність [12].

Розвиток цифрових навичок та доступ до сучасних технологій є критично важливими для конкурентоспроможності МСП. Малому підприємству необхідно допомогти опанувати інструменти електронної комерції, використовувати соціальну мережу для просування товарів і послуг, впровадження CRM та ERP системи для оптимізації бізнес-процесів. Держава може сприяти цифровізації малого і середнього підприємництва шляхом розвитку телекомунікаційної інфраструктури, впровадження освітніх програм з ІТ [46].

Співпраця між іншими секторами – державою, бізнесом та громадськістю – дозволяє створити сприятливу екосистему для розвитку малого і середнього підприємництва. Державно-приватне партнерство може бути використане для реалізації інфраструктурних проектів, розвитку інноваційних кластерів, індустриальних парків. Взаємодія з громадськими організаціями та об'єднаннями підприємців дозволяє краще розуміти потреби МСП та адвокатувати їхні інтереси [10].

В умовах інклюзивної економіки, необхідно забезпечити доступ до підприємництва для всіх верств населення. Необхідно розробити спеціальні

програми підтримки жіночого підприємництва, залучення молоді до підприємництва, розвитку підприємництва серед вразливих груп – ветеранів війни, внутрішньо переміщених осіб, людей з інвалідністю. Соціальне підприємництво може стати дієвим інструментом подолання соціальних проблем та створення інклюзивних робочих місць.

Підтримка інноваційного підприємництва є стратегічним напрямом розвитку малого і середнього підприємництва. Можливо створювати інноваційну інфраструктуру - бізнес-інкубатори, акселератори, центри трансферу технологій, що повертають перспективні ідеї на успішний бізнес. Стимулювання малого і середнього підприємництва до здійснення досліджень та інновацій через систему грантів, пільгового оподаткування, захисту прав інтелектуальної власності сприятиме підвищенню технологічного рівня економіки [26].

Сприяння виходу малого і середнього підприємництва на зовнішні ринки є фактором їх зростання. Мале підприємництво потребує допомоги в пошуку партнерів закордоном, участі в міжнародних виставках та ярмарках, подоланні нетарифних бар'єрів. Програми експортного страхування та кредитування, спрощення митних процедур, допомога в отриманні міжнародних сертифікатів дозволяють більшу кількість малого і середнього підприємництва стати успішними експортерами.

Розвиток «зеленого» підприємництва набуває все більшої актуальності в контексті сталого розвитку. Мале підприємництво може зробити вагомий внесок у розбудову циркулярної економіки, впровадження екологічно дружніх технологій, виробництво органічної продукції. Держава повинна створити стимули для МСП впроваджувати «зелені» практики через систему екологічного оподаткування, пільгового кредитування, держзакупівель [31].

Військова агресія росії проти України у 2022 році завдала нищівного удару по сектору МСП. Значна частина підприємництва була знищена внаслідок бойових дій, окупації та пошкодження інфраструктури. Багато

підприємців були змушені релокувати бізнес у безпечні регіони або закритися. Підтримка МСП в умовах війни потребує екстраординарних заходів. Це і прямі виплати постраждалим підприємцям, і відтермінування кредитів, і спрощення регуляторних процедур. Але не менш важливим є психологічна підтримка та менторство, допомога у пошуку нових ринків та партнерів, залучення до будівельних проектів [37].

У воєнний період розвиток МСП стає одним із ключових факторів відновлення економіки України. В найближчому майбутньому необхідно буде відбудувати не лише інфраструктуру, але й ланцюжки створення додаткової вартості, відновити бізнес-зв'язки. Залучення малого і середнього підприємництва до процесів реконструкції через систему держзакупівель, проекти державно-приватного партнерства дозволяють прискорити економічне відновлення та забезпечити соціальну стабільність у громадах.

РОЗДІЛ 4. СИСТЕМА ОХОРОНИ ПРАЦІ У ПІДПРИЄМНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.

Охорона праці є надзвичайно важливим аспектом у будь-якій підприємницькій діяльності, оскільки вона забезпечує безпеку та здоров'я працівників на робочому місці. В Україні система охорони праці регулюється законодавством та контролюється державними органами. Однак, у сучасних умовах, коли країна переживає складні часи, забезпечення належного рівня охорони праці може бути непростим завданням для підприємців.

Основним законодавчим актом, який регулює питання охорони праці в Україні, є Закон України "Про охорону праці". Закон визначає основні положення щодо реалізації цього конституційного права працівників на охорону їх життя і здоров'я у процесі трудової діяльності, на належні безпечні, і здорові умови праці. Закон встановлює єдині вимоги до організації охорони праці на підприємствах, в установах та організаціях усіх форм власності та видів діяльності.

Відповідно до закону, роботодавець зобов'язаний створити на робочому місці умови праці згідно до нормативно-правових актів, а також забезпечити дотримання вимог законодавства щодо прав працівників у сфері охорони праці. Це включає в себе проведення інструктажів з охорони праці, забезпечення для персоналу індивідуального захисту, проведення медичних оглядів, розслідування та облік нещасних випадків на виробництві і ін..

Крім того, на кожному підприємстві має бути створена служба охорони праці, яка підпорядковується керівництву. Ця служба організовує виконання правових, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних, соціально-економічних та лікувально-профілактичних заходів, спрямованих на запобігання нещасним випадкам, професійним захворюванням та аваріям у процесі праці.

Незважаючи на досить розвинену законодавчу базу, в Україні ще є проблеми з дотриманням норм охорони праці на підприємствах. Особливо

гостро ця проблема стоїть на малих та середніх підприємствах, де через брак ресурсів та коштів роботодавці не завжди відводять належну увагу питання безпеки праці.

Одним із викликів для системи охорони праці в Україні є значна частка тіньової економіки та неформальної зайнятості. Працівники, які працюють неофіційно, позбавлені соціальних гарантій та далеко не завжди забезпечені належними умовами праці. Часто вони не проходять інструкції з охорони праці та не забезпечуються індивідуальним захистом, що значно підвищує ризики виробничого травматизму та професійних захворювань.

Ще однією проблемою є недостатній контроль за дотриманням норм охорони праці з боку державних органів. Хоча в Україні існує Державна служба України з питань праці, яка має функцію нагляду та контролю за дотриманням законодавства про охорону праці, на практиці її діяльність не завжди є ефективною. Причинами цього можуть бути недостатнє фінансування, брак кваліфікованих кадрів.

У сучасних умовах, коли бізнес стикається з економічними труднощами, питання охорони праці часто виходять на другий план для багатьох підприємців. В умовах жорсткої конкуренції та необхідності зниження витрат, роботодавці можуть економити на засобах індивідуального захисту, ігнорувати вимоги щодо проведення інструкцій та медичних оглядів, що в результаті до зростання виробничого травматизму та погіршення умов праці.

Для покращення ситуації з охорони праці в Україні держава має посилити контроль за дотриманням законодавства про охорону праці, забезпечити достатнє фінансування та кадрове забезпечення відповідних контролюючих органів. Також важливо стимулювати підприємство до створення безпечних умов праці через систему заохочень та преференцій.

З боку підприємців необхідне усвідомлення важливості питань охорони праці не лише з точки зору дотримання законодавства, але й з точки зору забезпечення здоров'я та безпеки своїх працівників. Адже задоволені

умовами праці працівники є запорукою ефективної та продуктивної роботи підприємства.

Важливу роль у покращенні ситуації з охороною праці також відіграють профспілки та громадські організації. Вони можуть використовувати громадський контроль за дотриманням законодавства про охорону праці, представляти інтереси працівників у відносинах з роботодавцями, проводити інформаційно-роз'яснювальну роботу працівників щодо своїх прав та обов'язків у сфері охорони праці.

Ще одним напрямком роботи є підвищення культури безпеки праці в суспільстві загалом. Необхідно проводити інформаційні кампанії, спрямовані на формування відповідного ставлення до питань охорони праці як у роботодавців, так і у працівників. Адже часто причиною нещасних випадків на виробництві стає не тільки недостатнє забезпечення безпечних умов праці з боку роботодавця, але й нехтування правилами безпеки самими працівниками.

Підсумовуючи, можна сказати, що питання охорони праці є надзвичайно важливими для забезпечення сталого розвитку підприємницької діяльності в Україні. За умов спільних зусиль держави, роботодавців та працівників, можливо суттєве покращення в цій сфері. Адже безпечні умови праці є не лише обов'язком роботодавця, але й запорукою ефективної роботи підприємства та розвитку економіки країни загалом.

ВИСНОВКИ

Сутність підтримки підприємництва розглядається як процес узгоджених заходів, що здійснюються учасниками економічних відносин, об'єднаними мережею зв'язків, з метою задоволення їх потреб, сприяння підвищенню ефективності діяльності підприємництва та прискорення темпів економічного розвитку регіону.

У роботі запропоновано систему підтримки підприємництва на державному та регіональному рівні, яка залучає всіх учасників економічних відносин та сприяє підвищенню ефективності розвитку підприємництва. Встановлено, що на розвиток підприємництва впливає рівень споживання населення, який визначає економічний розвиток регіонів України. Тому існує прямий зв'язок між розвитком підприємництва та економічним розвитком регіону, який визначається за результатами розрахованих показників та їх пропорційними змінами. Економічний розвиток регіону можливий лише за умови наявності ефективної системи підтримки підприємництва.

Система підтримки підприємництва на регіональному рівні залучає всіх учасників до економічної діяльності. На розвиток підприємства впливає рівень споживання домогосподарств, який визначає економічний розвиток регіонів України. Тому існує прямий зв'язок між розвитком підприємництва та економічним розвитком регіону.

Державна фіскальна політика підтримки розвитку підприємництва є важливим елементом державного регулювання соціально-економічного розвитку країни. В умовах економічних трансформацій її ключовим завданням є забезпечення зростання зайнятості та частки МСП у валовому внутрішньому продукті. При цьому акцент робиться на державній фінансовій підтримці суб'єктів у пріоритетних галузях і сферах національної економіки. Основою підвищення ефективності фінансової політики є дієвість національних та регіональних програм підтримки підприємства з урахуванням гармонізації інтересів бізнесу та суспільства [22].

Питання реалізації національної фінансової політики підтримки розвитку підприємництва як процесу слід розглядати з урахуванням його складових. До таких складових належать інституції, які прямо чи опосередковано підтримують МСП, нормативно-правова база, в рамках якої вони діють, та фінансові інструменти, які вони використовують, формуючи загальний механізм реалізації впливу держави на розвиток підприємництва. Формування ефективного інституційного середовища має передбачати створення незалежної національної інституції з власним мандатом, орієнтованої на організацію, управління та контроль за використанням інструментів підтримки підприємництва, а також співпрацю з іншими національними та міжнародними організаціями.

Підсумовуючи, можна зазначити, що розвиток МСП є комплексним та багатограним процесом, що потребує узгоджених зусиль держави, підприємництва та громадянського суспільства. Формування інклюзивної економіки неможливо без міцного та адаптивного сектору МСП, що створює робочі місця, генерує інновації, наповнює бюджети та забезпечує різноманіття економічного життя. В умовах викликів сьогодення - технологічних змін, війни - роль МСП підвищується. Тому створення сприятливого середовища для малого і середнього підприємництва через вдосконалення регулювання, розширення доступу до фінансів, розвиток людського капіталу, стимулювання інновацій, підтримку експорту, впровадження принципів сталого розвитку має стати справжнім результатом економічної політики держави. Тільки тоді Україна зможе розкрити величезний підприємницький потенціал нації та стати економічно процвітаючою країною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бізнес під час війни: яку підтримку запропонувала влада і як виживає бізнес. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60757453>
2. Білик Т. О. Мале підприємництво: розвиток та прибутковість. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2014. № 10. С. 78–84.
3. Бортнік С. Функціонування малого і середнього підприємництва в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. *Економіка та суспільство*. 2022. № 36. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-46>.
4. Буй Т.Г. Податкове стимулювання розвитку малого підприємництва в Україні / Т.Г. Буй, О.К. Прімерова // *Ефективна економіка*. – 2018. – № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/9_2018/45.pdf.
5. Варналій З. С., Ващенко К. О., Воротін В. Є., Геєць В. М. Про стан і перспективи розвитку малого та середнього підприємництва в Україні. *Аналітичний звіт*. Київ: Державна служба України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва. 2017. 55 с.
6. Васюта В.Б. Житник О.М. Особливості діяльності середнього та підприємництва в умовах пандемії COVID-19. *Економіка та суспільство*. 2021. № 33. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-40>
7. Верховна Рада прийняла податкові стимули для бізнесу під час війни. – 2022 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://cutt.ly/pKXHSCN>.
8. Винятинська Л. В., Сенчук І. В. Оцінка стану та тенденцій розвитку підприємництва в Україні. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2018. № 1(59). С. 42–49.
9. Війна та регіони України: як змінюється привабливість для підприємців. – 2022 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://cutt.ly/3KXHLyN>.

10. Глобальний індекс інновацій 2021: відстеження інновацій через кризу COVID-19. URL: https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/2021/.
11. Гобир І. Б., Мельник М. І. Державна підтримка розвитку малого підприємства в Україні в кризових умовах. Київ: Агросвіт. 2015. № 10.
12. Державна служба статистики України URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
13. Дикань О.В. Розвиток малого і середнього підприємництва в Україні: проблеми та шляхи забезпечення. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2017. № 57. С. 58-66.
14. Дубровський В. І., Ляпін Д. В., Піщуліна О. М., Продан О. П. Зелена книга підприємництва України. Київ: Інститут власності свободи, 2012. 124 с.
15. Дячун О. Стимулювання розвитку підприємництва в Україні в контексті європейських стандартів / О.Дячун, І.Нагорняк // Нарощування фінансово-економічного потенціалу суб'єктів економічних відносин як основа поступального розвитку територіально-господарських систем : монографія. – Т. : ФОП Паляниця В.А., 2021. – С. 85–89.
16. Економіка їде на захід: як рятується український бізнес від війни. – 2022 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://lb.ua/economics/2022/05/11/516454_ekonomika_ide_zahid_yak_ryatuietsy_a.html.
17. Заярна Н. М. Міжнародний досвід підтримки розвитку підприємництва та сучасні українські реалії. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. Вип. 21.1. С. 198.
18. Інноваційна діяльність в Україні у 2020 році: науково-аналітична доповідь / Т.В. Писаренко, Т.К. Кваша, Л.В. Рожкова, О.В. Коваленко. – К.: УкрІНТЕІ, 2021. – 45 с.
19. Інноваційний менеджмент: теорія та практика : навч. посібник / Л.І. Михайлова, О.І. Гуторов, С.Г. Турчина, І.О. Шарко. – Вид. 2-ге, доп. – Київ: Центр учбової літератури, 2020. – 368 с.

20. Інформація про реформу розвитку підприємництва. <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=31f9c075-3504-4113-b42d-48c2de248b76&title=InformatsiiaProReformuRozvitokPidprimnitstva>.

21. Квасниця О. В. Особливості державної підтримки розвитку підприємництва у зарубіжних країнах. *Світ фінансів* 2. 2017. С. 177–187.

22. Корягіна Т. В., Осацька Ю. Є. Особливості державного регулювання підприємництва в Україні. *Економіка та держава*. 2014. № 12. С. 4–7.

23. Красноносова О.М. Інструментарій державної політики у сфері підтримки та стимулювання розвитку малого бізнесу / О.М. Красноносова, Р.В. Харченко // Проблеми економіки. – 2020. – № 4. – С. 42–47. DOI: 10.32983/2222-0712-2020-4-42-47.

24. Красота О. В. Мале підприємництво: економічна сутність та роль у подоланні кризи. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка»*. 2010. Вип. 117. С. 37–40.

25. Лех Г. А., Ільчишин М. М., Туркало О. Я. Світовий досвід розвитку підприємств підприємництва. *Науковий вісник НЛТУ України: Збірник науково-технічних праць*. Львів: РВВ НЛТУ України. 2011. Вип. 21.15. 400 с.

26. Львівщина лідирує у процесах переміщення підприємств, які переїжджають з епіцентрів бойових дій / Офіційний сайт Львівської обласної державної адміністрації, 2022 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://old.loda.gov.ua/news?id=67374>.

27. Мазур К. В., Сімоник Л. С. Стан бізнес-середовища малих та середніх підприємств в Україні. *Молодий вчений*. № 5 (57). 2018 р. С. 726–729.

28. Малий бізнес поступово повертається до роботи / Офіційний сайт Європейської бізнес-асоціації, 2022 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://eba.com.ua/malyj-biznes-postupovo-povertayetsya-do-roboty/>.

29. Марченко В. М., Харитоненко Д. В. Сучасні тенденції розвитку підприємництва в Україні. Економічний вісник НТУУ «Київський політехнічний інститут». – 2021. – № 19. – С. 82-88.

30. Мінфін: За тиждень підприємці отримали 1124 пільгових кредитів на 4,02 млрд грн за програмою «Доступні кредити 5–9 %» / Урядовий портал, 2022 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://cutt.ly/UKXFLx8>.

31. Ніколюк О.В. Розвиток малого та середнього підприємництва в умовах формування інклюзивної економіки. Економіка: реалії часу. 2023. № 2 (66). С. 5-11. URL: <https://economics.net.ua/files/archive/2023/No2/5.pdf>

32. Підтримка бізнесу в умовах війни. – 2022 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://business.diiia.gov.ua/wartime>.

33. Погріщук Г. Б., Волощук Р. Є. Особливості управління фінансами малих підприємств. *Держава та регіони*. 2019. № 3 (108). С. 239–246.

34. Податковий кодекс України : Закон України № 2755-VI від 02.12.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#top>.

35. Поліщук Г. О. Державне регулювання сфери підприємництва: оцінка ефективності. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 4. С. 208–217.

36. Поповенко Н.С., Ганенко О.В. Державна підтримка розвитку малого і середнього підприємництва в Україні. Економіка: реалії часу. 2012. № 1 (2). С. 126-132.

37. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України № 2120-IX від 15.03.2022 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://cutt.ly/xKXF0tC>.

38. Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг : Закон України № 265/95-ВР від

17.03.2022 р. (поточна редакція) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/265/95-%D0%B2%D1%80#Text>.

39. Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію : Розпорядження Кабінету міністрів України № 246-р. від 25.03.2022 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text>.

40. Про надання державних гарантій на портфельній основі у 2022 році: постанова Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2022 р. № 497. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/497-2022-%D0%BF#Text>

41. Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету міністрів України № 305 від 17.03.2022 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2022-%D0%BF#Text>.

42. Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні : Закон України № 4618-VI від 22.03.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>.

43. Прокопець Л.В. Особливості державної підтримки малого підприємництва в Україні та зарубіжний досвід / Л.В. Прокопець, В.С. Губчак // Інвестиції: практика та досвід. – 2017. – № 24. – С. 71–76.

44. Протягом січня – квітня 2022 року платники перерахували до зведеного бюджету 344,7 млрд гривень / Офіційний сайт Державної податкової служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://tax.gov.ua/media-tsentr/novini/581660.html>.

45. Світовий бізнес. Навчальний посібник / за ред.: проф. Ф. Ф. Бутинця. Житомир: Рута, 2012. 498 с.

46. Сілічева Н.Є. Малий бізнес в Україні: стан та перспективи розвитку. Економічні інновації. 2015. Випуск 59. С. 303-309.

47. Солованюк С. М. Спрощена система підприємництва в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2017. № 2 (24), С. 126–129.
48. Стрілець В.Ю. Забезпечення розвитку малих підприємств: теорія, методологія, практика : монографія / В.Ю. Стрілець // Полтава : ПУЕТ, 2019. – 457 с.
49. Табінський В. А. Деякі аспекти розвитку підприємництва в Україні. *Економіка і суспільство*. 2016. №2. С.36–39
50. Табінський В. А. Телятник В. М. Сімон А. П. Проблеми та перспективи розвитку підприємництва в Україні. *Молодий вчений*. 2017. № 3 (43). С. 848–851.
51. Тимченко О. І. Проблеми та перспективи розвитку підприємництва в регіонах України. *Ефективна економіка*. 2015. № 6. С. 120–123.
52. Турчак В. В. Сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку підприємництва в Україні. *Молодий вчений*. 2013. № 1. С. 39–44.
53. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку України: монографія / М.І. Диба, О.М. Юркевич, Т.В. Майорова, І.В. Власова; за ред. М.І. Диби і О.М. Юркевич. – Київ: КНЕУ, 2019. – 434 с.
54. Хурса М. М. Мале підприємництво: економіко-організаційні аспекти діяльності: монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2009. 220 с.
55. Цегелик Г. Г. Державна підтримка розвитку підприємництва в Україні. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2013. № 1. С. 84–89.
56. Черняєва О. В., Гриненко А. Ю. Сутність і значення підприємництва у світовій економіці. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2017. Вип. 3(08). С. 33–42.
57. Чуприна Л. В., Юзовицька С. А. Світовий досвід розвитку підприємництва та його використання в Україні. *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. 32. С. 264–270.

58. Шляхи підтримки малого та середнього бізнесу: світовий досвід
для України URL:
https://lb.ua/blog/hanna_yatsenko/522440_shlyahi_pidtrimki_malogo_serednogo.html.